

The Influence of Dervishes on Religious Education of Muslim Children in Bihor During the Ottoman Period

Sait Š. Šabotić

Faculty of Philosophy Nikšić, University of Montenegro

Abstract

Dervishes played an extremely important role in the process of Ottoman conquest of Byzantine and South Slavic areas and in the spread of Islam in those areas. However, this fact seems to have remained insufficiently emphasized, to a large extent even silenced when it comes to present day Montenegro and Bihor. To write the history of the area without reference to dervishes and their influence on political, cultural and educational circumstances seems to be scientifically unjustified. Therefore, the purpose of this paper is to investigate and present knowledge about them, their historical role and heritage in that part of present day Montenegro, with special reference to their influence on religious education of Muslim children, all based on historical sources, historiographical literature and material evidence. During the archival and field research, and with the application of analytical, comparative and synthetic methods, interesting facts were discovered indicating a rather broad range of influences dervishes had on the lifestyle of population in Bihor. Their presence in the Bihor area has been more pronounced from the beginning of the 18th century. In addition to the spread of Islam, the dervishes in Bihor began with the construction of the first catering facilities, followed by a visible influence on the creation of literary tradition.

Keywords: Balkans; Bektashi; Montenegro; education; Sufis; Tekke.

Introduction

Within the framework of the oriental-Islamic civilization circle, dervishes represent an extremely significant historical phenomenon, that is, an entirely separate spiritual stream that had its own institutions and other forms of manifestation. Dervishes are members of a religious brotherhood, whose appearance and activity marked a

significant part of the history of the Ottoman Empire, and thus of the Balkans, where its provinces spread. As strong religious organizations, dervish brotherhoods, or orders, began their activities in the Balkans in the 13th century and, depending on a combination of social and historical conditions, managed to survive to this day. The dervish orders had their own rules, which basically represented the path by which the follower of a dervish order, who respected and adhered to them, was supposed to be led to achieve spiritual states that connected him with the supreme truth. The way of life of dervishes, regardless of belonging to a certain order, i.e. the tariqa that instructed them to improve their knowledge was, above all, directed towards prayers in which they glorified Allah, followed by helping the poor, treating the sick and a series of other activities and rituals including those that influenced the population in their surroundings. Their work in the educational and literary field is also significant. This refers to the work they left behind for us, the so-called Tasawwuf literature, for which many researchers have stated that they represent what is most universal in the field of Islamic literature in general (Tanasković, 1981).

In the hinterland of the Adriatic basin, the presence of the dervishes also left their mark on the material culture, above all in the construction of the buildings in which they resided known as zavis and tekkes. Their influence on the toponymy and onymy of numerous surnames that exist today in Croatia, Bosnia and Herzegovina, Serbia, Kosovo, Macedonia and Montenegro is also evident.

The emergence of dervishes and their arrival to the Balkans

Sufi Dervishes represent a very interesting and significant phenomenon from the period of Ottoman rule in the Balkans. They also played an important role in the development of Islamic-oriental culture, not only in the spiritual sense, leaving written evidence, but also in the creation of urban settlements as a material form of culture, in which they found refuge for themselves and their activities (Handžić, 1981; Izeti, 2008). Despite this fact, the emergence and development of dervish orders and dervism in certain areas of present day Montenegro, and in connection with that the emergence of zavis, tekkes and other institutions, has not been treated separately in Montenegrin historiography or oriental studies. One of such areas is Bihor, which is located in the area of north-eastern Montenegro. Today, that area administratively belongs to the municipalities of Petnjica, Bijelo Polje and Berane. Most of Bihor stretches from the right side of the river Lim, covering an area of about 1,050 km² (Lutovac, 1967). By studying the authentic manuscript sources and bibliographic material related to dervishes from present day Montenegrin areas, one can gain a certain insight into their presence and strong influence that they exerted in the area of Bihor as well.

Newer scientific research points to the fact that Sheikh Ahmed Jesevi, who spread Islamic teachings among Turkish communities in the 12th century, guided many

of his followers in the direction of the west, advising them as follows: “Tread roads, be prepared for difficulties, do not stay halfway” (Köprülü, 1972). This advice was understood by many as an opportunity to undertake conquest, but also as serving God.

When, after Genghis Khan’s death in 1227, his successor, Ogatai Khan, undertook extensive conquests in the area around the north-eastern shores of the Black Sea, many neighbouring nations were forced to migrate. That is exactly why, in the period from 1240-1260, Turkmen tribes from the area of Asia Minor started their migration from their homeland, so the migration routes led them to the Balkans, that is, the hinterland of the Adriatic Sea. That area was a natural bridge through which the influences of Eastern culture, civilization and religion were introduced to the West, and vice versa (Izeti, 2008). As early as 1263, a large group of Turkmen crossed the Balkans with about 12,000 tents and settled in Dobrudja, a region today shared by Romania and Bulgaria (Izeti, 2008; Michijević, 2011). They were led by Sari Saltuk Baba, who was accompanied by 40 dervishes. Their entry into the territory that still belonged to Byzantium was of extraordinary political importance for the spread of Islam, i.e., for the introduction of that religion to those who were Christians or belonged to other religious communities.

From the area of Dobrudja, the dervishes began to move in various directions, and thus reached Prizren and its surroundings. In the area of the village of Mlike near Dragaš, in 1289, i.e., a whole century before the Battle of Kosovo Field in 1389, they helped to build the first mosque in the Balkans, which was declared a cultural monument (Ministry e Kulturës, Rinisë dhe Sporteve të Gërëndë së Kosovës, RCKN, Prizren, Xhamia në fshetin Mlike, № 001250). According to Metin Izeti, the penetrations of the first pre-Ottoman Sufis were most often accompanied by construction activities, primarily tekkes, around which later settlements developed (Izeti, 2008). Based on the study of numerous original documents, Turkish historian Ömer Lütfi Barkan, claims that many settlements in present-day Romania, Eastern Serbia, Macedonia, and Kosovo were built at the initiative of Sufis (Barkan, 1942). The inscription built into the minaret of the mosque in the village of Mlike, right at the entrance holds a text in Arabic script, the translation of which reads: “He who completed this magnificent mosque of Ahmed-Aga in the year 1268 as it was built in 688 A.D. and the date he set for it (gave, wrote - ed. author’s comment)” <http://mojagora.blogspot.com/2013/09/najstarija-dzamija-na-balkanu.html>). The creation of such a significant stronghold, before the Ottoman army firmly set foot in the Balkans, meant that the dervishes were actually the first “colonizing missionaries”, as the Turkish historian Ömer Lütfi Barkan (Barkan, 1942) called them, thus creating an important foundation for their further penetrations toward the west.

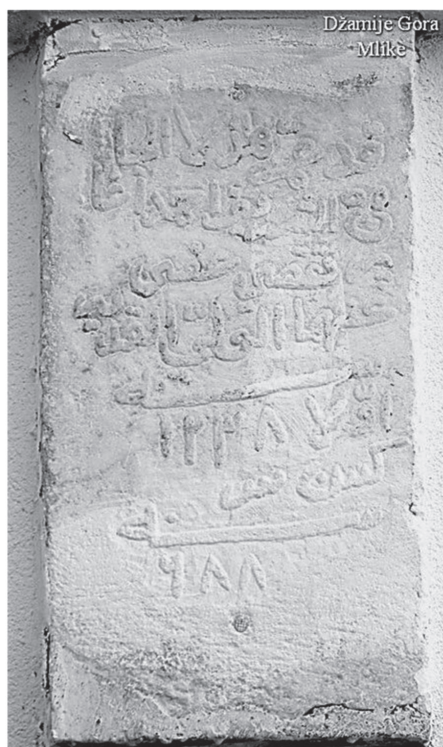


Figure 1. Inscription on the mosque in the village of Mlike

<http://www.gorapress.net/clanak/vijesti/lokalne/najstarija-dzamija-na-balkanu/>

The most important terms related to dervishes and dervism

Before we explain the arrival process of dervishes in the area of Bihor, it is important to refer to certain concepts that are most closely related to dervishes and dervism. First of all, the name dervish itself, which comes from the Old Persian language (Pers. رويش ; Tur. derviş) (Encyclopaedia of Living Religions (hereafter EJR), 1981) and essentially means “one who has a need; who is poor or a beggar” (Smailagić, 1990; Božović & Simić, 2003). Over time, the name dervish acquired a different meaning, primarily one that denoted a member of a religious brotherhood, i.e., a man who lives in accordance with a tariqat (Tur.: tarikat - order) and who is attached to his leader, i.e., teacher (Škrijelj, 2014a). Dervishes or Sufis (Ar. şūf - wool; şūfi - one who wears a woollen mantle) are people who renounced worldly luxury and dressed in simple clothing made of wool (Krlježa, 1977), are followers of Sufism or Tasawwuf, a teaching based on Neoplatonic ideas, mixed with Christian tradition and Islamic Gnosticism. In Sufism, the term “ma’rifet” is used for such knowledge, which literally means “knowledge”, “cognition”. Lastly, “ma’rifah” (ma’rifet”) represents wisdom and the realization of truth, that is,

union (Glassé, 2006). According to some other opinions, “the term *tesawwuf* comes from the word *safa*, meaning purity, that is, purification, or from the word *ehlul-saff*, which means people who pray in the first row” (Mujkić, 2009).

Another important term inextricably linked to dervishes and dervism is *tekke* (Ar. *tekye*), which denotes an institution for religious rites, residence, worship and various ceremonies of dervishes. In some areas, the term *zavi* is also used for this institution, denoting a smaller *tekke* (Oruç, 2014). *Tekke* or *zavia* were built along important roads and populated areas. In this way, they played an important role in the spread of Islam (Oruç, 2014; Memić, 2003; Izeti, 2008). Thanks to the Sufis, many Balkan peoples, including the Albanians, accepted Islam through its Sufi dimension (Izeti, 2008).

At the head of the *tekke* stood an elder who bore the name *baba* or *pir-baba*, which loosely translates to good, pious old man. The vowed members of the *tekke* were dervishes, and their leader had the title of *dede* (elder) (Smailagić, 1990; Božović & Simić, 2003; Škrijelj, 2014a; Handžić, 1981). At the head of the entire *tariqat*, which was organized according to the hierarchical principle, was the *celebi*. Lower on the hierarchical scale was the *khalifa* or *baba*, followed by the *sheykh*, and at the lowest level was the *murid*, or *muhib*, i.e., friends (Inaldžik, 1974).

The third important term, when it comes to dervishes, is dervism or dervishness. The dervish began with increased asceticism, which implied abstinence from eating and drinking, talking and sleeping as well as other forms and types of behaviour, which on the other hand led to meditation and self-control of the spirit. All this was necessary since a dervish had to be a person full of patience and tolerance (Škrijelj, 2014a).

Organizing and expanding the Bektashi Tariqat

The expansion of the Ottoman state, after moving to the Balkans in the middle of the 14th century, brought a new era for dervish orders. Among the numerous *tariqats* that arose on the soil of Anatolia, a particularly important place belongs to the Bektashis. A major role in the formation of this order was played by Abdal Musa, the Haidari sheikh, who received his education in the *tekke* of Haji Bektash Veli in Khorasan, a region and an important cultural area that stretches across north-eastern Iran, northern Afghanistan, western Tajikistan, and the southern parts of Turkmenistan and Uzbekistan. The foundations of the work of the Bektashi order were laid by Hadži Bektash Veli (Izeti, 2001; Izeti, 2008).

At the time when Sultan Orhan Gazi (1326-1362) was preparing the conquest of Bursa, Abdal Musa and his students moved to the territory of his state in order to participate in the aforementioned campaign (History of the Ottoman State and Civilization (hereinafter HODIC), 2004). In the vicinity of Antalya, in Elmali, he founded a dervish *tekke*, which soon became famous. After the conquest of Bursa (HODIC, 2004) he formed a new *tekke*, as well as one that bore Haji Bektash's name (HODIC, 2004). These *tekkes* were the centre of the spread of the cult of Hajji Bektash during the 14th and 15th centuries, which was accepted early by the janissaries, among whom it took hold by the end of the 14th century (Inaldžik, 1974). At the very beginning

of the 16th century (1501), at the request of Sultan Bayazid II, Sheikh Balim Sultan came to Haji Bektash's tekke in Bursa. In this way, the Bektashi dervish tariqa gained its importance and began to stand out from the Haidari tariqa as a separate tariqa (HODIC, 2004). At the end of the 16th century, after a series of rebellions by Turkmen tribes, the janissaries officially recognized Hadji-Bektaš as their patron saint, and since then one Bektashi baba was constantly present in their corps (Inaldžik, 1974). Moreover, every new celebi who was elected as the leader of the tariqat was obliged to appear in the main janissary court in Constantinople, where he received a crown from the janissaries (Inaldžik, 1974). The enormous influence of the Bektashis among the Janissaries also affected the very mobility of the members of this sect.

A big role in the emergence of Bektashi in the new areas was also played by the rebellion of Sheikh Bedreddin, otherwise the Kazaksker of Prince Mustafa (son of Sultan Bayazid I). In the summer of 1416, he became the main supporter of the struggle of the border areas against the centralized state, so his supporters raised a rebellion in the Dobrudja region (Inaldžik, 1974), where there was already a significant Bektashi stronghold. One of Sheikh Bedreddin's intentions was to gain political power (HODIC, 2004). The presence of unrest caused by the rebellion of Sheikh Bedredin forced the Bektashis to once again start looking for a more peaceful refuge, which is why they headed towards Albania. That area was chosen for a reason because the course of the Ottoman conquests undertaken even before the first fall of the Serbian Despotism in 1439 were already clearly visible and clearly indicated that the soil of Albania would soon follow. The capture of Krujë (alb. Krujë) in 1478, showed that the Bektashis were right. Conquests on the soil of Albania created new foundations for the further spread of Bektashism, i.e., Sufism.

After arriving in new regions, the dervishes who arrived before the Ottoman army practically became the "first architects" who shaped settlements in the oriental spirit of construction (Ibrahim, 1994; Izeti, 2008; Inbaši, 2014). By building zavis, that is, tekkes, the dervishes also participated in serving travellers who passed through certain places and thus positively influenced the transport of goods within the Ottoman state (Ocak, 1978).

Dervishes in Bihar

After the conquest of Prizren in 1455, which was an important centre of dervish life, the Ottoman army managed to occupy Bihar, where the administration and social life was organized. During this time in the area from Prizren to the west, i.e. along the old road Via Egnatia, members of the Bektashi dervish order began to show more presence, which is primarily due to Janissary-Bektashi relations (Trimingham, 1971). The presence of smaller groups of dervishes or solitary dervishes (sejjah), who moved towards new regions, is also described in some literary works (Kadare, 1980).

Historical sources and historiographical works that mention the conquest of Bihar give only a general picture of the presence and role of dervishes in that undertaking

(History of Montenegro, vol. 3, vol. 1 (hereinafter ICG, 1975, 3/1), 1975). This certainly leaves room for freer interpretations, i.e., the possibility for the assumption that at that time, the Ottoman army also comprised members of those dervish orders, who, after the fall of a certain fortification, did not stay long in the conquered territory, but went together with the majority of the army to further conquests (Mušović, 1993). An additional reason for this claim is that at that time, the members of the Bektashi tariqa had not yet consolidated their structure nor their positions in the janissary units, which is why the possibility of their participation in the conquest of Bihor could be rejected. What is known for sure is that the first Ottoman military crew in the occupied city of Bihor in 1455 was Muslim (ICG, 1975, 3/1), so it is possible to assume that among the thirty crew members one of them was a supporter of Sufi teachings. Certainly, from the appearance of the dervishes until 1826, the dervish life in Bihor will take on an upward trend, although quite moderately and with a small number of dervishes, with the fact that their presence will give a special meaning to the entire problem of reality.

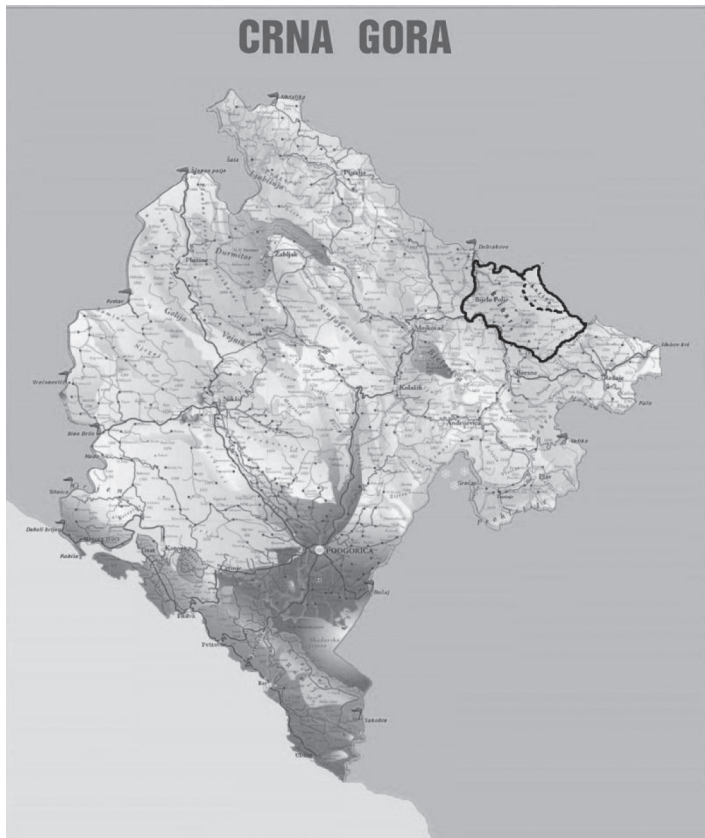


Figure 2. Location and territory of Bihor on the map of Montenegro
(Boundaries of the area were entered by the author)

During the reign of Sultan Suleiman the Lawgiver (1520-1566), when the Ottoman state was fully organized, a number of new Bektashi tekkes were established in Anatolia and Rumelia (HODIC, 2004). Available sources, however, do not inform us that this circumstance influenced the strengthening of dervism in Bihor, the strengthening of their organizational structure and the increase in the number of tekkes. The ledgers relating to that period inform us only about a slight increase in the population. Specific data on the presence of dervishes in some other places also indicate that their increase was moderate (Izeti, 2008). In Skopje, for example, in 1455, there were two dervishes, one sheikh and two pirs, and in 1569 there were nine dervishes, nine sheikhs and ten pirs (Inbaşi, 2014).

Ottoman sources also do not provide a complete picture regarding the development of Bioča as a settlement in the suburbs of Bihor city important for the development of dervism in that area. The available data of the defter from 1530 and 1571 mainly refers to the area belonging to a larger administrative unit, the total number of inhabitants, the names of the owners of heritage and grooms, so we do not find any mention of the presence of dervishes in them (Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Tapu Tahrir Defter (TD) 5 m, 34; BOA, TD 495, 391; BOA, TD 1092, 46; 167 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Rûm-ili defteri (937/1530), II, 2004).

According to the data of the Comprehensive Census of Prizren Sandžak from 1571, Bioča is mentioned under the name of Bijela Bioča. It belonged to the groom of Bali bin Ahmed. At that time, the village had 8 Muslim houses and feudal properties, among which there is a mention of a muezzin who held a heritage called Vuk with a certain Ejneshah (Katić, 2010). The mention of a muezzin, who is said to be “the second muezzin”, points to the conclusion that at that time, religious life was organized in the village, and possibly a mosque in the centre of the settlement, where religious rites - prayers were practiced. All of the above would indicate that there was also a congregation, although not large in terms of the number of congregation members, but it did exist (Katić, 2010). What is very interesting in this census is the mention of a certain Bektash who, together with Turhan, Hizira, Memi bin Jahja and Ali bin Hasan, was of the Stepan heritage (Katić, 2010). Therefore, regardless of the mention of the personal name Bektaš, we cannot reliably conclude that there were dervishes in Bioča at the beginning of the eighth decade of the 16th century. Also, regardless of the possibility of settling in a certain place, according to the sultan’s permission (Handžić, 1981), it cannot be claimed that there was a dervish zavija in Bioča in the mentioned period. This statement is also possible because the available notebooks do not mention the dervish order, zikr or dervish sejera and silsila, which refers to the continuous chain of bearers and successors of the dervish order-tariqat. This is completely understandable if you take into account the fact that the first convert in Bihor is mentioned only in 1485, that is, a full 30 years after the fall of that area under Ottoman rule.

Looking at the increase in the number of the Muslim population in Bihor after 1485, it is possible to notice that it was modest. This implies that there was no organized effort in this regard, and that is clearly confirmed by the absence of dervishes. Let us note, in this context, that a much more significant tekke had to have twenty to twenty-five dervishes who were unconditionally obedient to their shaykh (Kiesling, 1981). The presence of such an organized tekke and its dervishes certainly had to give a different demographic picture in the area of Bihor. For example, in the entire territory of Bihor in the middle of the 17th century, there were slightly more than a thousand inhabitants whose religion was Islam, which clearly shows that during the period of 195 years of the presence of the Ottoman government, the efforts of the ulema in terms of the spread of Islam remained modest (Zirojević, 2002). At the same time, the moderate increase in Muslim population also indicates why we do not have dervishes in official documents, i.e., the fact that their more intensive work in the area of Bihor could only follow in the second half of the 17th century, when the number of inhabitants of the Islamic religion in that region areas increased. The influence of the Bektashi became pronounced from the middle of the 17th century when a large number of Bektashi tekkes were built in various parts of the Ottoman state (Inaldžik, 1974). If we also take into account the fact that after the Vienna War (1683-1699), extensive migrations followed and that around 200,000 inhabitants settled in the area of the Bosnian ejalet (Kožar, 2007), including a number in Bihor, it is quite understandable that among the new arrivals were also dervishes who, with their presence, significantly strengthened the ranks of those who until then were lonely in their *tesavwuf* (Glassé, 2006).

There is no doubt that the dervishes were a considerable force that the Ottoman state could count on in numerous and different situations. Evidence of this is the fact that a group of dervishes was sent to the Bosnian ejalet at the beginning of the 18th century by order of the sultan, with the task of developing and strengthening the fighting morale of the local population, which was necessary in the defence of threatened borders (Sućeska, 1965; Pelidija, 1979). It was also an important historical moment for the Bihor area.

The fact that the dervishes were really active in Bioča in the first half of the 18th century can be found in an Ottoman document, which is presented to the scientific public for the first time regarding this topic, and which states that the vacant (“mahlul” – author’s comment) position was filled by a waiz, in the Sultan Suleiman Khan mosque in Bioča, in 1734, a certain “Sheikh Omer” was installed, to whom the salary for the work performed was to be paid from the amount of the Podgorica jizya (BOA, Ali Emiri Sultan Mahmud I (AE. SMHD. I), 91, 6214, 18 Muharrem 1147 - 20 June 1734.). From the mentioned time, the dervishes succeeded in gaining supporters in Bioča and its surroundings, i.e., muhibs, because full membership of the Bektashi order could only be acquired by becoming a dervish (Inaldžik, 1974). That rite was performed in such a way that the novice was given a hirka (Turkish: hırka), i.e., clothes, which symbolized poverty and renunciation of the world (Anavati, 1981). It was a one-piece

woollen cloak that opened in the front and had wide sleeves. A person who expressed his intention to enter the Bektashi tariqat (talib) was also obliged to say certain words during the ceremony, which were actually a sublime greeting to those enlightened in the spirit of the Sharia, the leaders of the tariqat, perfect in ma'rifat (knowledge) and the sultans who believed in the truth (Izeti, 2008).

Relying on the text of the Qur'an, the dervishes used every opportunity to point out to the population the transitory nature of life and the fact that each new day approaches death, so that circumstance in the eyes of the inhabitants of Bihor raised them to the rank of Khavaj, i.e., respected and learned people. With that title, they are separated from those who were not "learned", i.e., educated. Persons with the title "Havadža" are also found in other regions at the same time as in Bihor, so historical sources record Dzamiri Havadža as having built a mosque in Podgorica (later called Starodoganjska – author's comment) and a tekke nearby (Agović, 2001). A well-known Havdže in Pljeval's cadiluk was Sulejman B. Ejjub Havdže, who worked in the mid of the 18th century as a skilled calligrapher and left behind two transcribed Medzhmu – a collection of several treatises of Tesawwuf content (Agović, 2001).



*Figure 3. Interior of the Dervish Cave in Bioča
(private photo library of the author of the work)*

According to the locals of Bioča, "once upon a time" Hasan Havje worked in this place, and after him, Ibrahim Havje. With their dedicated work, the Khawajas contributed significantly to the spread of Islamic thought and Islamic religious learning in general in Bihor. What attracted many residents of Bihor to become friends of the Bektashi tariqa was the emphatic solidarity among its supporters. Namely, if any believer fell into some trouble, *baba* would collect help for them from the members of the community (Inaldžik, 1974). Another significant motive for joining the Bektashi was their tolerant attitude towards other faiths and tolerant attitude towards many things

and phenomena (Inaldžik, 1974). Bektashis, as supporters of heterodoxy, more easily absorbed certain differences between Christian and Islamic teachings, which also influenced their easier operation. The fact that they were participants in many riots against oppression and exploitation had an important influence on their increase in number (Mušović, 1993).

Ahmed Gurbi, who was probably born in Novi Pazar at the end of the 17th century, played a significant role in consolidating dervism in Bihor (Škrijelj, 2014a; Škrijelj, 2014b). He belonged to the Bektashi and Nakšibendi (Mušović, 1993; Škrijelj, 2014a). His contribution was particularly visible in terms of the spread of poetic creativity (it was about Divan literature - author's comment), which was emulated by the surrounding dervishes. During the first half of the 18th century, more precisely in the period from 1718 to 1730, which the Turkish poet Yahja Kemal called the "lala period" ("lale devri") under the influence of the poetic creativity of Ahmed Gurbi, Tesawwuf literature was born in Bihor, especially in Bijelo Polje as its main urban centre (Mušović, 1993). The most prominent representatives of that poetry from the area were members of the dervish order, namely Ahmed Hatem Bjelopoljak, the Sheikh of Nakšibendi and Šehdi Osman Kadić Bjelopoljak (Šabanović, 1973; Kujović, 2006; Fehratović, 2014). Unfortunately, not a single representative of Tasawwuf poetry has been identified with certainty from the rural area of Bihor, although folklore mentions "a certain Hamza" as a person who was engaged in literary creation of this kind (During field research conducted during the summer of 2015, we managed to find his name.). One of the factors that contributes to the more difficult identification of creators who dealt with Tasawwuf literature is certainly the fact that they wrote under pseudonyms.

Tesawwuf literature created by members of dervish orders will be an extraordinary foundation for the creation of alhamiyad literature, which will find its original representatives in the mullah Jusuf Rušović, who is known to have died in Bijelo Polje in 1835, and Ibrahim Pačariz from Bioča (Bejtić, 1976). Tesawwuf literature was also the foundation of the strong lyrical expression that would appear in Bihor after Biočak's time.

The activity of the dervishes in Bihor during the 18th and the first years of the 19th century is mainly related to the educational activity that the dervishes of Bioč developed among the inhabitants of Bioča and the surrounding areas. From the preserved folklore, which perpetuated the presence of dervishes in Bioča (Šabotić, 2016a), it is also possible to learn about the help they provided to travellers and merchants who passed through the place, as Bioča was an important crossroads, both in the system of local roads, and wider area. A preserved cave, which the locals of Bioča still call the Dervish Cave, i.e., its interior, as a material remnant of the past, bears witness to their forty-day (ar. erbain – forty, referring to the 40-day seclusion – author's comment), coming of age, i.e. about Hawlet, during which the consumption of food and water was reduced to a minimum. Dervish seclusion, which was practiced as a ritual, was carried out while taking into account the samt, i.e., silence (Ar. samt - in the singular means silence – author's comment), which was necessary for successful meditation.

Certainly, silence was one of the most important elements of Sufi practice. It was interpreted in two ways – literally in the sense that a person should learn to control his language, and metaphysically, in the sense that the heart should learn to silently receive everything that God decides (Arberry, 1981). In addition to the obligatory ones, the dervishes also performed many other actions and rituals in their activities, such as blessing new-borns, making medicines from herbs, keeping records, giving advice, mukabela (Dervish devotional teaching) and the like. These were also the main reasons why many of them were declared as so-called “good people”, who are still talked about among the inhabitants of Bihar (Mušović, 1993).

As mystics, dervishes left the most significant mark in the spread of Islam. Based on the mystical experience and the reflection that accompanied it, the dervishes taught that the cancellation of one’s own existence is one of the conditions for approaching God, that is, that for those who approach Him, God will give even more than the joys of heaven. The condition for an ordinary mortal to approach the Supreme was to free himself from possessions, i.e., to bring himself to the state of fakir, i.e., poverty (in colloquial speech, the name - fakir/i is often incorrectly used for pious brothers – author’s comment), which we will find also with the poet Biočak (Bejtić, 1976). That is why their teaching appealed more to the poor and they accepted it faster and more willingly than the orthodox teachings.

Daily Sufi practice left visible traces on the soil of Bihar in the vocabulary, everyday speech and personal names, especially among the Muslim population, all of which can be considered very important proof of the dervish presence in the area in question. When it comes to male and female personal names, it is sufficient to mention as an example that the personal male name Abid (in the female variant Abida – author’s comment) was derived from the dervish term abid, denoting a pious man, then that from the name zahid, denoting those who abstained from earthly pleasures, also derived personal names Zahid and Zahida (Škaljić, 1985). The personal name Zuhdija was derived from the term zuhd, which denoted abstinence, even from what was religiously permissible (Arberi, 1981). Also, a frequent personal name that appears in this area, among both sexes, is the name Dervish-Dervisha. All of the names mentioned are still present in the area of Bihar today, of course among the elderly and middle-aged people of the Islamic religion.

In the domain of speech of the Muslim population of Bihar, many expressions used by the dervishes, such as, e.g., hal, vara, hauf, sidk, etc. can be noted. All of the mentioned expressions, taken as orientalisms, make Bihar’s speech richer and more distinctive.

The influence of Bektashi on education and educational opportunities in Bihar

With the establishment of Ottoman rule in the area of Bihar, numerous changes also took place in the field of education, which began to develop according to the models already existing in the Islamic world. Dervishes, among others, gave a significant

contribution in that respect. However, before their immediate action, it was necessary to establish a firm government and then work on establishing settlements and winning the population to accept Islamic teachings. All of these were prerequisites for organizing the educational system. In this regard, historical documents say that in the 16th century, Bioča had already acquired the outline of a kasaba, which was extremely important for its further social development (ICG, 1975, 3/1). In one part of this settlement, a completely new part called Yenice was built for the housing of administrative officials. That part of present day Bioča is called Zenice and, as can be concluded, it was modified later (Đinđić et al., 1997).

Dervishes were very important in missionary work (da'va), so historically they usually moved with the army and were often the first people to make contact with the native population. The presence of the Bektashi in the area of Bihor was closely related to the fact that it was a recognized order whose activities were public (Inaldžik, 1974). This circumstance enabled them to be supported by the official authorities and Janissary officers who served in the fortified city of Bihor and its suburbs, together with the soldiers. As Bioča was also the crossroads that led to the valleys of Lim and Lješnica, it was convenient for the dervishes to be in more frequent contact with merchants, travellers and other people who used these roads. By providing shelter to many of them, the dervishes were actually at the source of information that could be useful to them.

Attracting youth and working with them was an important part of the missionary role of members of dervish orders. In the tekke, as the main places of their gathering, it was possible to start organizing zikr and other forms of teaching in a way that was consistent with their beliefs. Starting from the principle that the best almsgiving is the most complete charity, which knows no time, and at the same time does not disappear, the dervishes saw their permanent almsgiving, among other things, in the virtuous upbringing of the young generation (Gazi Husrev Bey Library (GHB), manuscript no. 172). In this spirit, the formation of specific educational institutions took place, which were known as *dārul-ilm* (house of knowledge) or *dārul-hikme* (house of wisdom) (Hiti, 1973). The first written source that informs us about the confirmed presence of dervishes in Bihor according to which we can certainly conclude that they had inherited a mosque in Bioča, and soon became involved in teaching children literacy and teaching them the art of Arabic writing (Šamić, 1987).

Around mid 18th century, dervishes built a tekke in Bioča which had two houses, that is, two parts – one was used for the tekke, and the other part had a humanitarian function, i.e. it served to receive passengers. In this way, they could act more independently from the official ulama. Starting from the principle that one of the basic goals of mysticism is to get closer to God, the dervishes tried to make the path called *tarīq* (pl. *turûq*) as simple as possible for those who decided to accept such teachings. In this sense, it was necessary to provide and transfer certain knowledge to those who had just arrived for instruction (Vukomanović, 2008). Due to this approach, the Bektashi Tekiya in Bioča played the role of a cultural institution in which a special approach for the study of

Arabic and Persian language and literature was cultivated, also rules of reciting the Qur'an, about acquiring basic knowledge from Sharia law, knowledge of the Islamic tradition, etc. (Hasanović, 2008).

The religious education of youth by the dervishes in Bioča took place in the tekija, whose presence is amply expressed by the toponym of the same name, in fact, in a slightly modified form - Tećija, which was recorded during field research, and which today designates a part of that settlement and at the same time preserves the memory of Bioča's past. More importantly, religious education of youth by the dervishes in Bioča had a public character. Although the dervishes of the Bektashi order were closely related to the soldiers, they, like the dervishes in more developed areas, in Bioča, in terms of their teachings, could not concentrate on the thoughts and guidelines of a scholar who had a special method in guiding students towards improving knowledge and practice for the simple reason that it was a very small community in which there were only few dervishes who had to use their acquired experience and demonstrate their own skills for the art of giving knowledge.

One of the main sources of dervishes' knowledge and their view of reality was the holy book Qur'an, although hadiths (Božović & Simić, 2003) and the experience of Sufi teachers and sages (Chittick, 2011) also played a major role. The Bektashis were much freer than the others, so-called orthodox dervish brotherhoods, and interpreted the Qur'an in the spirit of popular Islam, with the aim of attracting as many supporters as possible and thus not causing resistance in the environments in which they operated (Šamić, 1987). Precisely because of their freer approach, their success among the inhabitants of Bihor was considerable. The fact that there were no members of other dervish orders to compete with them was also in their favour (Šamić, 1987). Viewed through a broader and new perspective, the Bektashi saw Islam as a religion that teaches people how to understand the world and themselves (Chittick, 2011). According to their understanding, to be human meant to have a degree of freedom, and to choose meant to put oneself in a position of mandatory responsibility for the choices made (Chittick, 2011). Dervishes paid great attention to the development of children's habits and their sense of ethics and aesthetics.

Teaching in the tekke was organized in such a way that the murids (students), together with their teacher, sat in a circle known as the ring. After the teacher's presentation, the murids were obliged to answer his questions, which, in essence, were of a reproductive nature and did not allow the development of creative thinking. In that period, religious instruction (ilmuddin) functioned according to the principle that male participants had priority over female children. Considerable attention was given to teaching about hygiene, because those who wanted to be dervishes, i.e., wanted constant intimacy with God, they had to strive to be pure. Dervishes also introduced their murids to science, which they called *ilmi-batin* (Đinđić, 2014).

In addition to influencing the education of the young generation from Bioča and the surrounding settlements, the Bektashi dervishes also founded the first library

in their tekke, of which, unfortunately, we have no written traces. Dervishes had a significant influence, which concerns the overall educational opportunities and the system in general, through music and the use of musical instruments such as naj (wind instrument made of reeds, with nine rings and seven holes), *def*, *tarabuk*, etc.

The role of an educational institution was held by the tekke in Bioča alongside that of the mosque of Sultan Suleiman Khan, but not for long. The reason for the decline of the dervishes and the tekke did not lie in bad teaching but in the fact that, from the end of the 18th century, the state began to pay more and more serious attention to the development of the school system, in which the dervishes remained on the side-lines. After steps taken by the central government, the role of education bearer was taken over by the mosque in Bioča, as a result of which the role of the tekke was reduced only to the gathering and spiritual education of dervishes and the performance of their ritual ceremonies.

The activity of dervishes and alims in Bihor created an educated layer of the population that will inherit the legacy of the oriental-Islamic civilization.

Abolition of the Bektashi tariqa

When, on June 15 1826, the janissaries rioted in Constantinople and the cauldrons were carried out as a sign of rebellion, it was quite clear that this was the end for the Bektashis as their spiritual ideologues (HODIC, 2004). Based on the fatwa of Şeyh-ül-Islam Kadizada Mehmed Tahir Efendi, the sultan dissolved the Janissary order two days later, thus liquidating the strongest opponents who stood in the way of implementing reforms (Matuz, 1992; Izeti, 2008). The situation that was present in the capital was almost identical in all other parts of the Ottoman state, which meant that the entire event was accompanied by numerous murders, riots and panic (Ortayli, 1997). Bioča, where the Bektashis had their zavia, also underwent such a state. The Qadi of Bihor, on the order of the Porta, immediately after the arrival of the decision on the abolition of the Janissaries, began to implement it, also taking care of the confiscation of the Bektashi zavia (Ortayli, 1997). Great initiative in implementing the decisions of the Porta was also shown by the Naqshbandis who took an active part in this process (Ortayli, 1997). Members of this order came to Bihor from Shkodër in order to strengthen their previously acquired positions there and gain foothold for the new activities of their tariqat. With their arrival in Bioč, local settlements followed, the escape of individuals towards the mountainous regions, as well as the persecution of those who were considered to be the staunchest opponents of the proclaimed reforms, with the aim that those in exile (exile – author's comment) would "correct" their convictions (Effendi, 1243). Although it was difficult for them, the inhabitants of Bioča and other Bihor villages had to come to terms with the new measures and orders coming from Constantinople. However, no matter how much they had to obey the wishes and demands of the central government, the people of Bihor showed no affection towards the Nakshibendis.

In the area of Bihor, the Bektashis found themselves in a very difficult position after the abolition of the tariqat. The prohibition of action by the authorities on the one hand and the frequent attacks of Vasojević on Bioča and the surrounding villages, on the other hand, practically left them without the protection of the sekkban, who in the Bihor fortress succeeded the faithful protectors of the Bektashis – the janissaries. This certainly forced some dervishes from Bioč to look for refuge, while a part renounced dervism and surrendered to the life led by the rural population. The only sure sign for such a claim, at the moment, are the preserved surnames of the descendants of former dervishes, such as: Bektašević, Šehović, Babačić, Dervišević, Čelebić and Ramdedović. All these surnames are still present today in the area close to Bioči, which was the centre of dervish activity in Bihor, although the surname Dedović is also found in the area of Vasojević (Vešović, 1998). The current habitats of these surnames clearly indicate the fact that, under various types of pressure, those who renounced the dervish way of life and dervishness had to move away from Bioča. Khavadze Salih, a dervish who experienced the abolition of his tariqat, accepted the service of imam in the mosque in Petnjica, thus saving his own life. For many years, the office of imam in the Petnjica mosque belonged to distinguished members of the brotherhood of Havadža, that is, Hodžić, which was given according to the new service they performed (Agović, 2001). That the Havadžes (Hodžići) were exceptional scholars and that before accepting the position of imam they were in the dervish ranks is also evidenced by the turba in Paljuh near Petnjica, where Salih and Mehmed were buried (Agović, 2015).



Figure 4. Turbeta in Paljuh
(B. Agović. *Turbeta and clock towers in Montenegro*).

The period in which the Bektashis in general, even in Bihor, had to live under changed circumstances compared to the time before 1826, lasted until 1852, when a decree re-established the office of the head of the Bektashi tekke in Constantinople (BOA,

Irade, Meclis - and Vala (İ.MVL), № 15932, № 15825). At the same time, this made it possible to create more lenient conditions for Bektashi activities in other areas. Sultan Abdulmejid I Gazi was primarily responsible for creating such a climate, as in those years he intensified work on the implementation of reforms known as the Tanzimat. The credit certainly belonged to the Bektashis themselves, who wrote a large number of treatises at the beginning of the second half of the 19th century, publishing articles on religion, ceremonies and rituals. In creating such an atmosphere, their articles on humour among the Bektashi attracted special public attention (Ortayli, 1997). Already in 1854, the state decided to make many tariqats, including the Bektashis, dependent by providing certain financial aid (Ortayli, 1997). This type of aid was also committed to madrasahs with the same intention (Ortayli, 1997).

With all the mentioned events and processes, the influence and presence of dervishes in Bihor did not end. With the education of the Bihors on the side-lines, primarily in Đakovica, many Bihor young men came into contact with Sufi teachings, which they brought back to Bihor, i.e., their closest environment. Among them were Rifai, Halveti and Melami. One of the last Bihor dervishes is Hajrulah Abdurahmanović who belonged to the Melami order (Gaši, 2010; Rastoder & Šabotić, 2016; Šabotić, 2018b).

Conclusion

Dervishes and dervish teachings appeared shortly after the death of the Prophet Muhammad, and over time several dervish orders or tariqas appeared. In order to spread their learning, members of the dervish orders moved towards the Balkans and Central Europe even before the Ottoman conquests. Their teachings had a great role and importance in the spread and acceptance of Islam in the regions where they operated.

Dervish learning of the Bektashis came from the area of present-day Kosovo and Albania to Bihor, an area in the present-day north-eastern part of Montenegro. The first contact of the inhabitants of Bihor with dervishes occurred, most likely, with the fall of the fortified town of Bihor under Ottoman rule, but it was short-lived. A considerably longer presence of dervishes in Bihor followed with the strengthening of the Bektashi order at the end of the 17th century, so that during the following period the dervishes in Bihor would be significantly more established.

An inspiring legend has been preserved about the presence of the Bektashi in Bihor, while monuments of material culture such as the Dervish Cave in Bioča, turbes in Paljuh and niches on several cemeteries in Bihor villages confirm their religious activity. Bektashi dervishes also played a great role in the field of education and upbringing of young people. Their influence was reflected through direct religious instruction they provided to their students – murids; through them they influenced the creation of an entire layer of educated people, who could create in oriental languages, inherit Islamic-oriental values, engage in copying activities, literature and communicate with others in the environments where their life path has led them. With the help of the ulema and other subjects of the Ottoman system at the time, the dervishes contributed to

giving shape, form and content to the overall education and upbringing of the young generation.

After the abolition of the Bektashi and other dervish orders in 1826, dervishness died out in the area of Bihor. The last Bihor dervish, Hajrullah Abdurahmanović, belonged to the Melami sect, but after completing his education in Istanbul, he did not return to his homeland, but settled in Bosnia.

Dervishes in Bihor created the so-called Tasawwuf poetry, which was characterized by mysticism and lyrical motifs and which was the forerunner of Alhamiyad literature.

References

- Agović, B. (2001). *Džamije u Crnoj Gori*. Almanah.
- Agović, B. (2015). *Turbeta i sahat-kule u Crnoj Gori*. Almanah.
- Anavati, Ž. (1981). Borba za opstanak. In Darko Tanasković & Ivan Šop (Eds.), *Sufizam* pp. 57-69). Vuk Karadžić.
- Arberi, Dž. A. (1981). Struktura sufijske teorije i prakse. In Darko Tanasković & Ivan Šop (Eds.), *Sufizam* (pp. 75-85). Vuk Karadžić.
- Barkan, Ö. L. (1942). Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler, I: İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler; II: Vakıfların Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Kullanılmasında Diğer Şekiller. *Vakıflar Dergisi*, II, pp. 279-386. doi: 10.16971/vakiflar.586089.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi İstanbul (BOA).
- Bejtić, A. (1976). Kasida İbrahimia Biočaka: spomenik Alhamijado literature sandžačkih Muslimana. *Anali Gazi Husrev begove biblioteke*, IV, pp. 155-176. Gazi Husrev-begova biblioteka.
- Božović, R., & Simić, V. (2003). *Pojmovnik Islama*. Narodna knjiga.
- Chittick, W. (2011). Staza sufije. (translated Jasmin Halebić), *Znakovi vremena*, vol. 14, no 51, pp. 190-207. Naučnoistraživački institut "Ibn Sina".
- Đinđić, M. (2014). *Türkçe Sırpça Sözlük*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Enciklopedija živih religija* (1981). Nolit.
- Fehratović, J. (2014). *Enciklopedija sandžačkobošnjačke književnosti*. Tom 1, EL-Kelimeh; Svjetski bošnjački kongres - SBK.
- Gaši, A. (2010). *Melamisufizm i Bosnien – En dold gemenskap*. Lund University.
- Glassé, C. (2006). *Enciklopedija Islama*. Libris.
- Handžić, A. (1981). O ulozu derviša u formiranju gradskih naselja u Bosni u XV stoljeću. *Prilozi za orijentalnu filologiju*, XXX, pp. 169-178. Orijentalni institut.
- Hasanović, B. (2008). *Islamske obrazovne ustanove u Bosni i Hercegovini od 1850-1941. godine*. Islamski pedagoški fakultet.
- Historija Osmanske države i civilizacije* (2004). (Prepared Ekmeleddin İhsanoğlu). IRCICA; Orijentalni institut.

- Hiti, F. (1973). *Istorija Arapa od najstarijih vremena do danas*. Veselin Masleša.
- Efendi, E. M. (AH 1243). Üss-i Zafer. *Dersaadet*. 1243. (1817-28.). Ibrahim Sa'ib.
- İbrahim, M. (1994). Eski Yugoslav Sınırları Dâhiline Tarikat Hareketlerinin Tarih İçindeki Ve Önemi. *Vakıflar Dergisi*. XXIV, pp. 291-306. Ankara.
- Inaldžik, H. (1974). *Osmansko Carstvo – klasično doba 1300-1600*. SKZ.
- İnbaşı, M. (2014). Osmanlijsko kulturno nasljeđe u Skoplju. *Almanah*, 61-62, pp. 85-111. Udruženje Almanah.
- Istorija Crne Gore*, (1975). knj. 3, tom 1. Redakcija za istoriju Crne Gore.
- Iz vakufname Šemsuddina Kethode, rukopis br. 172, Gazi Husrev begova biblioteka, Izeti, M. (2001). *Tarikati Bektashijan*. Tetovo: Shtypshkronja „ÇABEJ“.
- Izeti, M. (2008). *Tekovite na Tesavufot*. ZKA „Skofia“.
- 167 Numarali Muhâsebe-i Vilâyet-i Rûm-ili defteri (937/1530), II, (2004): Devlet Arsivleri.
- Kadare, I. (1980). *Ûra me tri harçe*. Print book.
- Katić, T. (2010). *Opširni popis prizrenskog sandžaka iz 1571. godine*. Istorijski institut Beograd.
- Kisling, H. J. (1981). Derviški redovi i pučki islam In: (Prepared Darko Tanasković i Ivan Šop), *Sufizam* (pp. 118-127), Vuk Karadžić.
- Köprülü, M. F. (1972). *Osmanlı İmparatorlum 'nun Kuruluşu*. Alfa.
- Kožar, A. (2007). *Historija Bosne i Hercegovine*. Nastavnički fakultet Univerziteta “Džemal Bijedić”.
- Krleža, M. (1977). *Opća enciklopedija*. knj. 7. Jugoslavenski leksikografski zavod.
- Kujović, D. (2006). Radovi autora i prepisivača na orijentalnim jezicima iz Crne Gore (ili nastalih u Crnoj Gori). *Almanah*, 35-36, pp. 21-29. Udruženje Almanah.
- Lutovac, V. M. (1967). *Bihor i Korita – antropogeografska ispitivanja*. Srpski etnografski zbornik, knj. LXXXI, Odjeljenje društvenih nauka, Naselja i porijeklo stanovništva, knj. 40. SANU.
- Matuz, J. (1992). *Osmansko Carstvo*. (translated Nenad Maočanin), Školska knjiga.
- Memic, M. (2003). *Bošnjaci (Muslimani) Crne Gore*. Almanah.
- Ministria e Kulturës, Rinisë dhe Sporteve të Qeverisë së Kosovës, RCKN, Prizren, Xhamia në fshatin Mlike, № 001250.
- Mičijević, S. (2011). Sari Saltuk-dede među Bošnjacima i Albancima. In Ekrem Čaušević, Nenad Močanin, Vjeran Kursar (Ed.), *Osmanlı Sanatı, Mimarisi ve Edebiyatına Bakış, Osmanlı Sanatı, Mimarisi ve Edebiyatına Bakış*. 18. CIEPO (Uluslararası Osmanlı Öncesi ve Osmanlı Çalışmaları Komisyonu) Sempozyumu, 25-30 Ağustos 2008, Zagreb, Zagreb Üniversitesi Felsefe Fakültesi) Bildirileri. Trakya Üniversitesi Balkan Araştırma Enstitüsü Yayını - 1.
- Mičijević, S. (2016). *Nauk Bektaşijskog tarikata*. Dobra knjiga.
- Mujkić, Z. (2009). Mistična misao o Islamu; Tesawwuf ili sufizam. *Spectrum*, 3-4, pp. 135-142. Katoličko bogoslovni fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- Mušović, E. (1993). Derviši u Novom Pazaru. *Novopazarski zbornik*, 17, pp. 73-91. Muzej „Ras“.
- „Najstarija džamija na Balkanu“. Moja Gora. Blog o Gori i Gorancima. Pristup ostvaren 23. XII. 2016. <http://mojagora.blogspot.com/2013/09/najstarija-dzamija-na-balkanu.html>
- „Najstarija džamija na Balkanu!?“ Gora Press. Pristup ostvaren 19. I. 2017. <http://www.gorapress.net/clanak/vijesti/lokalne/najstarija-dzamija-na-balkanu/>

- Ocak, Y. A. (1978). Zaviyeler. *Vakıflar Dergisi*, XII, pp. 247-269. doi: 10.16971/vd.10401. <https://doi.org/10.16971/vd.10401>
- Oruč H. (2014). Zavije i tekije u Sarajevu. *Almanah*, 59-60, pp. 87-99. Udruženje Almanah.
- Ortayli, İ. (2009). Politika Visoke porte prema nakšibendijama i ostalim tarikatima u periodu Tanzimata. *Nakšibendije u zapadnoj i centralnoj Aziji: promjene i kontinuitet*, pp. 145-156. Sedam.
- Pelidija, E. (1979). O prilikama u Bosanskom ejaletu prvih godina XVIII stoljeća. *Prilozi*, Institut za istoriju, godina XV, br. 16, pp. 97-205. Institut za istoriju.
- Rastoder, Š., Šabotić, Š. S. (2016). *Leksikon Bošnjaka/Muslimana Crne Gore*. Almanah.
- Smailagić, N. (1990). *Leksikon Islama*. Svjetlost.
- Sućeska, A. (1965). *Ajani – prilog izučavanju lokalnih vlasti u našim zemljama za vrijeme Turaka*. Naučno društvo SR Bosne i Hercegovine. Djela, knj. XXII, knj. 14, Odjeljenje istorijsko-filoloških nauka. Naučno društvo SR Bosne i Hercegovine.
- Šabanović, H. (1973). *Književnost naroda Bosne i Hercegovine na orijentalnim jezicima*. Bibliografija.
- Šabotić, Š. S. (2016a). O legendama i predanjima iz Bihora. *Almanah*, 69-70, pp. 59-65. Udruženje Almanah.
- Šabotić, Š. S. (2018b). Poslednji bihorski derviš. *Glasnik Bihora*, 3, pp. 37-42. Centar za kulturu.
- Šamić, J. (1987). Bektašije i njihova tradicija. *Kulture Istoka*, Časopis za filozofiju, umjetnost i književnost, God. IV, br. 13, pp. 54-57. Dečje novine.
- Škaljić, A. (1985). *Turcizmi u srpskohrvatskom-hrvatskosrpskom jeziku*. Svjetlost.
- Škrijelj, R. (2014a). Derviši, tekije i turbeta u Sandžaku. *Almanah*, 57-58, pp. 225-271. Podgorica.
- Škrijelj, R. (2014b). Novi Pazar u Divanu derviša Ahmeda Gurbija. *Novopazarski zbornik*, 37, pp. 65-99. Muzej „Ras“.
- Tanasković, D. (1981). Privlačne zagonetke sufizma. In Darko Tanasković & Ivan Šop (Eds.), *Sufizam* (pp. 7-43). Vuk Karadžić.
- Trimingham, J. S. (1971). *The Sufi Orders in Islam*. University Press.
- Türke-Sirpça sozluğ* (1997). Hazırlayanlar prof. dr. Slavoljub Đinđić, doç. dr. Mirjana Teodosijević, prof. dr. Darko Tanasković, Atatürk kültür, *Dil ve tarih Yüksek kurumu*.
- Vešović, J. R. (1998). *Pleme Vasojevići*. IK „Stupovi“. Narodna biblioteka „Radosav Ljumović“.
- Vukomanović, M. (2008). Sufizam – Unutrašnja dimenzija islama. *Filozofija i društvo*, br. 2, pp. 129-148. doi: 10.2298/FID0802129V. Institut za filozofiju i društvenu teoriju.
- Zirojević, O. (2002). Popis džizije kaze Bihar iz 1644/1645. godine. *Rožajski zbornik*, 11, pp. 89-99. Centar za kulturu.

Sait Š. Šabotić

University of Montenegro

Faculty of Philosophy

Danila Bojovića bb, 81400 Nikšić, Montenegro

sabos@t-com.me

Utjecaj derviša na vjersko obrazovanje muslimanske djece u Bihoru tijekom osmanske vladavine

Sažetak

Derviši su odigrali izuzetno značajnu ulogu u procesu osmanskih osvajanja bizantskih i južnoslovenskih prostora i širenju islama u njima, ali uprkos toj činjenici čini se da su ostali nedovoljno naglašena, u mnogočemu čak i prešućena pojava kada je u pitanju područje današnje Crne Gore i u njezinu okviru područje Bihora. Pisati povijest toga područja bez osvrta na njih i njihov utjecaj na političke, kulturne i obrazovne prilike, čini se da je znanstveno neopravdano. Upravo zato je svrha ovoga rada da na osnovi povijesnih izvora, historiografske literature i materijalnih dokaza, istraži i prezentira znanja o njima, njihovoj povijesnoj ulozi i nasljeđu koje su ostavili u tom dijelu današnje Crne Gore, uz poseban osvrt na njihov utjecaj koji su ostvarili u pogledu vjerskoga obrazovanja muslimanske djece. Tijekom izvršenih arhivskih i terenskih istraživanja, te uz primjenu analitičke, komparativne i sintetičke metode, došlo se do zanimljivih rezultata koji ukazuju na dosta širok spektar utjecaja derviša na život stanovništva Bihora. Njihova prisutost na području Bihora izraženija je od početka XVIII. stoljeća. Osim širenja islama, derviši su u Bihoru započeli i s izgradnjom prvih gostinskih objekata, a pored toga vidno su utjecali i na stvaranje književne tradicije.

Ključne riječi: *Balkan; bektashijske; Crna Gora; odgoj; sufije; tekija.*

Uvod

U okvirima orijentalno-islamskoga civilizacijskog kruga, derviši predstavljaju izuzetno važnu povijesnu pojavu, odnosno čitav jedan razgranat duhovni tok koji je imao svoje institucije i druge oblike pojavnosti. Derviši su članovi vjerskoga bratstva, koji su svojom pojavom i djelovanjem obilježili značajan dio povijesti Osmanskoga Carstva, samim tim i Balkana, na kome su se prostirale njegove provincije. Kao snažne vjerske organizacije, derviška bratstva, odnosno redovi, svoje djelovanje na Balkanu započeli su u XIII. stoljeću i u zavisnosti od spleta društvenih i povijesnih uvjeta, uspjeli su se očuvati do naših dana. Derviški su redovi imali svoja pravila, koja su, u osnovi, predstavljala put kojim je sljedbenik derviškoga reda, koji ih je uvažavao i koji

ih se držao, trebao biti odveden do postizanja duhovnih stanja koja su ga povezivala s vrhovnom istinom. Način života derviša, bez obzira na pripadnost određenom redu, odnosno tarikatu koji ih je upućivao na usavršavanje znanja, bio je, nadasve, usmjeren prema molitvama u kojima su veličali Allaha, a onda i pružanju pomoći siromašnima, liječenju bolesnih i nizu drugih aktivnosti, rituala i obreda kojima su utjecali na stanovništvo u svojem okruženju. Značajan je i njihov rad na prosvjetno-književnom području, iz kojega su nam u nasljeđe ostavili djela iz tzv. tesavvufske književnosti, za koja su mnogi istraživači konstatirali da ona predstavljaju ono što je najuniverzalnije u islamskoj književnosti uopće (Tanasković, 1981).

U zaleđu Jadranskoga bazena prisutnost derviša ostavila je traga i u materijalnoj kulturi, prije svega u podizanju objekata u kojima su boravili – zavija i tekija. Evidentan je i njihov uticaj na toponomastiku i onimiju brojnih prezimena koja danas egzistiraju na tlu Hrvatske, Bosne i Hercegovine, Srbije, Kosova, Makedonije i Crne Gore.

Pojava derviša i njihov dolazak na Balkan

Derviši ili sufije predstavljaju veoma interesantnu i značajnu pojavu iz perioda osmanske vladavine na prostorima Balkana. Oni su imali i te kako važnu ulogu u razvoju islamsko-orijentalne kulture, ne samo u duhovnom smislu, tj. ostavljanju pisanih tragova, već i u stvaranju gradskih naselja kao materijalnoga vida kulture, u kojima su nalazili utočište za sebe i svoje djelovanje (Handžić, 1981; Izeti, 2008). Usprkos toj činjenici, pojava i razvoj derviških redova i dervištva u pojedinim područjima današnje Crne Gore, te s tim u vezi nastanak zavija, tekija i drugih institucija, nije do sada posebno tretiran u crnogorskoj historiografiji ni orijentalistici. Jedno od takvih područja jest i Bihor, koje je smješteno na prostoru sjeveroistočne Crne Gore. To područje danas u administrativnom pogledu pripada općinama Petnjica, Bijelo Polje i Berane. Svojim većim dijelom Bihor se prostire s desne strane toka rijeke Lim, zahvaćajući površinu od oko 1050 km² (Lutovac, 1967). Proučavanjem autentične rukopisne zaostavštine i bibliografske građe koja se odnosi na dervişe s današnjih crnogorskih prostora, može se steći određeni uvid u njihovu prisutnost i snažno djelovanje koje su ostvarili i na području Bihora.

Novija znanstvena istraživanja ukazuju na činjenicu da je šejh Ahmed Jesevi, koji je tijekom XII. stoljeća širio islamsko učenje među turskim zajednicama, mnoge svoje sljedbenike već tada usmjeravao u pravcu zapada, savjetujući im sljedeće: „Puteve nižite, na teškoće spremni budite, na pola puta ne ostajte“ (Köprülü, 1972). Taj njegov savjet mnogi su shvatili kao mogućnost za poduzimanje osvajanja, ali i kao služenje Bogu.

Kada je na području oko sjeveroistočnih obala Crnog mora, nakon smrti Džingiskana 1227. godine, njegov nasljednik Ogataj-kan, poduzeo opsežna osvajanja, mnogi susjedni narodi bili su primorani na teritorijalna pomicanja. Upravo su zato u periodu od 1240. do 1260. godine turkmenska plemena s prostora Male Azije započela svoju seobu iz postojbine, pa su ih migracijski putevi vodili i prema Balkanu, odnosno zaleđu Jadranskoga mora. To je područje bilo prirodni most preko koga su se prenosili

utjecaji istočne kulture, civilizacije i religije na Zapad, i obrnutno (Izeti, 2008). Već 1263. godine na Balkan je prešla velika skupina Turkmena s oko 12000 šatora i naselila se u Dobrudži, regiji koju danas dijele Rumunjska i Bugarska (Izeti, 2008; Mičijević, 2011). Njih je predvodio Sari Saltuk Baba uz koga je bilo 40 derviša. Njihov ulazak na teritorij koji je još uvijek pripadao Bizantu, bio je od izvanredne političke važnosti za širenje islama, odnosno za upoznavanje kršćana i pripadnika drugih religijskih zajednica s tom religijom.

S područja Dobrudže derviši su se počeli pomicati u raznim pravcima, pa su tako dospjeli do Prizrena i njegove okoline. Na području sela Mlike kod Dragaša, oni su 1289. godine, dakle čitavo stoljeće prije bitke na Kosovom polju 1389., pomogli izgradnju prve džamije na Balkanu, koja je proglašena spomenikom kulture (*Ministria e Kulturës, Rinisë dhe Sporteve të Qeverisë së Kosovës*, RCKN, Prizren, Xhamia në fshatin Mlike, № 001250). Prema navodima Metin Izeti, prodori prvih predosmanskih sufija najčešće su bili praćeni graditeljskom djelatnošću, ponajprije tekija, oko kojih su se kasnije razvijala naselja (Izeti, 2008). Turski povjesničar Ömer Lütfi Barkan, na osnovi izučavanja brojnih izvornih dokumenata, tvrdi da su mnoga naselja u današnjoj Rumunjskoj, istočnoj Srbiji, Makedoniji, Kosovu, stvorena zahvaljujući poduzetnosti sufija (Barkan, 1942). Na natpisu koji se nalazi uzidan u minaretu džamije u selu Mlike, desno od ulaza, na arapskom pismu, stoji tekst čiji prijevod glasi: „Dogradio ovu velelepnu džamiju Ahmed-aga u godini 1268. kao što je bila sagrađena 688. po Hidžri i tarih joj reče (dade, napisa – prim. autor)“ (Pristupljeno 23. prosinca 2016. s <http://mojagora.blogspot.com/2013/09/najstarija-dzamija-na-balkanu.html>). Stvaranje tako važne uporišne točke, prije nego što je osmanska vojska čvrsto zakoračila na Balkan, značilo je da su derviši zapravo bili prvi „kolonizatorski misionari“, kako ih je nazvao turski povjesničar Ömer Lütfi Barkan (Barkan, 1942), kao i to da je time bila stvorena važna osnova za njihove dalje prodore prema zapadu.

Slika 1.

Najvažniji pojmovi vezani za dervişe i dervištvo

Prije nego što objasnimo proces dolaska derviša na prostor Bihora, važno je osvrnuti se na pojedine pojmove koji su u najtješnoj vezi s dervišima i dervišanstvom. Prije svega tu je sam naziv derviš koji potiče iz staroperzijskoga jezika (pers. *رویش*; tur. *derviş*) (*Enciklopedija živih religija (dalje EŽR)*, 1981) i u samoj srži označava „onog koji ima potrebu; koji je siromah, ili prosjak“ (Smailagić, 1990; Božović i Simić, 2003). Vremenom je naziv derviš dobio i drugačiji smisao, prvenstveno onaj koji je označavao člana nekog religijskoga bratstva, odnosno čovjeka koji živi u skladu s tarikatom (tur. *tarikāt* – red) i koji je vezan za svojega vođu, odnosno učitelja (Škrijelj, 2014a). Derviši ili sufije (ar. *şūf* – vuna; *şūfi* - onaj koji nosi vuneni plašt) su ljudi koji su se odrekli svjetovne raskoši i oblačili se u jednostavne odjevne predmete načinjene od vune (Krlježa, 1977), sljedbenici su sufizma ili tasavvufa, učenja temeljenoga na neoplatonskim idejama, pomiješanoga s kršćanskom tradicijom i islamskim gnosticizmom. U sufizmu

se za takvo znanje koristi pojam „maʿrifet, što doslovno znači „znanje“, „spoznaj“. U konačnom „maʿrifah“ (maʿrifet“) predstavlja mudrost i realizaciju istine, odnosno sjedinjenje (Glassé, 2006). Prema nekim drugim mišljenjima, „pojam tesawwuf dolazi od riječi safa čiji je smisao čistoća odnosno pročišćenje ili pak od riječi ehlul-saff koja označava ljude koji mole u prvom redu“ (Mujkić, 2009).

Drugi važan pojam koji je u neraskidivoj vezi s dervišima i dervištvom jest tekija (ar. *tekye*), koji označava ustanovu za vjerski obred, boravak, bogoslužjenje i razne svečanosti derviša. U pojedinim sredinama za ovu ustanovu koristi se i pojam zavija, koji označava manju tekiju (Oruč, 2014). Tekije ili zavije građene su uz važne prometnice i naseljena mjesta. Na taj način one su imale važnu ulogu u širenju islama (Oruč, 2014; Memić, 2003; Izeti, 2008). Upravo zahvaljujući sufijama, mnogi balkanski narodi, među kojima i Albanci, prihvatili su islam preko njegove sufijske dimenzije (Izeti, 2008).

Na čelu tekije stajao je starješina koji je nosio naziv *baba* ili *pir-baba*, što bi u slobodnom prijevodu značilo dobar, pobožan starac. Zavjetovani članovi tekije bili su derviši, a njihov poglavar imao je naziv *dede* (Smailagić, 1990; Božović i Simić, 2003; Škrijelj, 2014a; Handžić, 1981). Na čelu cjelokupnoga tarikata, koji je bio organiziran prema hijerarhijskom principu, nalazio se čelebi. Na nižoj ljestvici od njega bio je halifa ili baba, na još nižoj šejhovi i na krajnjoj muridi, odnosno muhibi, tj. prijatelji (Inaldžik, 1974).

Treći važan pojam, kada su u pitanju derviši, jest dervišluk, odnosno dervišanstvo. Dervišluk je započinjao s pojačanim asketizmom, što je podrazumijevalo uzdržavanje od jela i pića, razgovora i spavanja kao i drugih oblika i vidova ponašanja, a što je na drugoj strani vodilo meditiranju i samokontroli duha. Sve je to bilo nužno zbog toga što je derviš morao biti osoba puna strpljivosti i tolerancije (Škrijelj, 2014a).

Organiziranje i širenje beктаšijskoga tarikata

Širenje osmanske države nakon prelaska na tlo Balkana sredinom XIV. stoljeća, donijelo je novo razdoblje za derviške tarikate. Među brojnim tarikatima koji su nastajali na tlu Anadolije, posebno značajno mjesto pripada beктаšijama. Veliku ulogu u formiranju ovoga reda imao je Abdal Musa, hajdarijski šejh, koji je svoje obrazovanje stekao u tekiji Hadži Bektaša Velija u Horasanu, regiji i važnom kulturološkom području koje se proteže preko sjeveroistočnoga Irana, sjevernoga Afganistana, zapadnoga Tadžikistana te južnih dijelova Turkmenistana i Uzbekistana. Temelje rada redu beктаšija postavio je Hadži Bektaš Veli (Izeti, 2001; Izeti, 2008).

U vrijeme kada je sultan Orhan Gazi (1326.-1362.) pripremao osvajanje Burse, Abdal Musa je sa svojim učenicima prešao na teritorij njegove države, kako bi sudjelovao u spomenutom pohodu (*Historija Osmanske države i civilizacije* (dalje HODiC), 2004). U okolini Antalije, u Elmaliju, osnovao je dervišku tekiju koja je ubrzo postala poznata. Nakon osvajanja Burse (HODiC, 2004) formirao je novu tekiju, kao i jednu koja je nosila Hadži Bektašovo ime (HODiC, 2004). Ove tekije bile su centar širenja kulta Hadži Bektaša tijekom XIV. i XV. stoljeća, koji su rano prihvatili i janičari, među kojima

se on učvrstio do kraja XIV. stoljeća (Inaldžik, 1974). Na početku XVI. stoljeća (1501.) na zahtjev sultana Bajazida II. u Hadži Bektaševu tekiju u Bursi došao je šejh Balim Sultan. Na taj način bektašijski derviški tarikati dobio je na svojoj važnosti i počeo se izdvajati iz hajdarijskoga kao poseban tarikati (HODiC, 2004). Krajem XVI. stoljeća, nakon niza pobuna turkmenskih plemena, janičari su službeno priznali Hadži-Bektaša za svojeg sveca zaštitnika, pa je od tada po jedan bektašijski *baba* stalno bio prisutan u njihovom korpusu (Inaldžik, 1974). Štoviše, svaki novi čelebi koji je biran za vođu tarikata, bio je obvezan pojaviti se u glavnoj janičarskoj kršli u Carigradu, gdje je od age janičara primao krunu (Inaldžik, 1974). Ogroman utjecaj bektašija među janičarima, odrazio se i na samu pokretljivost pripadnika ovoga tarikata.

Veliku ulogu za pojavu bektašija na novim prostorima imala je i pobuna šejha Bedreddina, inače kazaskera princa Mustafe (sina sultana Bajazida I.). On je u ljeto 1416. godine postao glavni pobornik borbe pograničnih područja i protiv centralizirane države, pa su njegove pristalice podigle pobunu u dobrudžanskom krajištu (Inaldžik, 1974), gdje je već bilo znatno uporište bektašija. Jedna od namjera šejha Bedreddina bila je i osvajanje političke vlasti (HODiC, 2004). Prisutnost nemira prouzrokovanih pobunom šejha Bedreddina, natjeralo je bektašije da ponovo krenu u potragu za mirnijim utočištem, zbog čega su se uputili prema Albaniji. To područje nije bilo izabrano tek onako, već zbog toga što su se pravci osmanlijskih osvajanja poduzetih i prije prvog pada srpske despotovine 1439. godine već uveliko nazirali i jasno ukazivali da će u njima i tlo Albanije ubrzo naći svoje mjesto. Zauzimanjem Kruje (alb. Krujë), 1478. godine, pokazalo se da su bektašije bili u pravu. Osvajanjima na tlu Albanije stvorene su nove baze za dalje širenje bektašizma, odnosno sufizma.

Dolaskom u nove krajeve derviši koji su stizali prije osmanlijske vojske, praktično su postajali i „prvi arhitekti“ koji su uobličavali naselja u orijentalnom duhu graditeljstva (Ibrahim, 1994; Izeti, 2008; Inbaši, 2014). Izgradnjom zavija, odnosno tekija, derviši su sudjelovali i u usluživanju putnika koji su prolazili kroz pojedina mjesta i na taj način pozitivno utjecali na transport robe unutar osmanske države (Ocak, 1978).

Derviši u Bihoru

Nakon pokoravanja Prizrena 1455. godine, koji je bio važno središte derviškoga života, osmanska je vojska uspjela zaposjednuti i Bihor, nakon čega je na tom području organizirala svoju upravu i društveni život. Upravo su u tom periodu na prostoru od Prizrena prema zapadu, tj. starim putem *Via Egnatia*, počeli bivati sve prisutniji i pripadnici bektašijskoga derviškog reda, što se ponajprije može zahvaliti janičarsko-bektašijskim odnosima (Trimingham, 1971). Prisutnost manjih grupa derviša ili derviša usamljenika (*sejjah*), koji su se kretali prema novim krajevima, opisano je i u nekim književnim djelima (Kadare, 1980).

Povijesni izvori i historiografska djela u kojima se spominje osvajanje Bihora, ne daju konkretnu, već uopćenu sliku o prisutnosti i ulozi derviša u tom pothvatu (*Istorija Crne Gore*, knj. 3, tom 1 (dalje ICG, 1975, 3/1), 1975). To svakako ostavlja prostor

za slobodnija tumačenja, odnosno mogućnost za pretpostavku da je u osmanskoj vojsci u tom trenutku bilo i pripadnika onih derviških redova koji se, nakon pada određenoga utvrđenja, nisu dugo zadržali na osvojenom području, već su zajedno s većinom vojske išli u daljnja osvajanja (Mušović, 1993). Dodatni razlog za ovakvu tvrdnju jest i taj što u tom vremenu pripadnici beктаšijskoga tarikata još uvijek nisu bili učvrstili svoju strukturu, a ni pozicije u janičarskim jedinicama, zbog čega bi se mogla odbaciti mogućnost da su sudjelovali u osvajanju Bihora. Ono što se pouzdano zna, jest da je prva osmanska vojnička posada u posjednutom Bihor gradu 1455. godine bila muslimanska (ICG, 1975, 3/1), pa je, samo u tom, moguće dopustiti da je među tridesetak posadnika netko od njih bio pristalica sufijskoga učenja. Svakako, od pojave derviša pa sve do 1826. godine, derviški život u Bihoru ići će uzlaznom linijom, istina dosta umjereno i s nevelikim brojem derviša, s tim da će njihova prisutnost davati posebno značenje čitavom problemu stvarnosti.

U vrijeme vladavine sultana Sulejmana Zakonodavca (1520. - 1566.), kada je osmanska država bila potpuno uređena, uslijedilo je osnivanje jednog broja novih beктаšijskih tekija u Anadoliji i Rumeliji (HODiC, 2004). Dostupni izvori, međutim, ne obavještavaju nas o tome da je ta okolnost utjecala na osnaživanje dervišstva u Bihoru, jačanje njihove organizacijske strukture i uvećavanje broja tekija. Defteri koji se odnose na taj period, informiraju nas jedino o blagom porastu stanovništva. Konkretni podatci o prisutnosti derviša o nekim drugim mjestima, također govore da je njihov porast bio umjeren (Izeti, 2008). U Skoplju su npr. 1455. godine bila dva derviša, jedan šejh i dva pira, da bi 1569. godine bilo devet derviša, devet šejhova i deset pirova (Inbaşı, 2014).

Slika 2.

Osmanski izvori također ne daju potpunu sliku u pogledu razvoja Bioče kao naselja u podgrađu Bihor-grada važnoga za razvoj dervišstva na tom području. Dostupni podatci deftera iz 1530. i 1571. godine, uglavnom se odnose na pripadnost toga mjesta većoj administrativnoj jedinici, ukupan broj stanovnika, imena posjednika baština i timara, tako da u njima ne nalazimo trag o prisutnosti derviša (Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Tapu Tahrir Defter (TD) 5 m, 34; BOA, TD 495, 391; BOA, TD 1092, 46; *167 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Rûm-ili defteri (937/1530)*, II, 2004).

Prema podatcima *Opširnog popisa Prizrenskog sandžaka iz 1571. godine*, Bioča se spominje pod imenom Bijela Bioča. Ona je pripadala timaru Balija bin Ahmeda. Selo je tada imalo 8 muslimanskih kuća i baština, među kojima se spominje i jedan mujezin koji je držao baštinu zvanu Vuk s izvjesnim Ejnešahom (Katić, 2010). Spominjanje mujezina, za koga se kaže da je „drugi mujezin“, upućuje na zaključak da je u selu tada postojao organizirani vjerski život, a moguće i džamija u središtu naselja, u kojoj se prakticirao vjerski obred – namaz. Sve navedeno upućivalo bi da je postojao i džemat, istina nevelik po broju džematlija, ali je postojao (Katić, 2010). Ono što je vrlo interesantno u ovom popisu, jest spominjanje izvjesnoga Bektaša koji

je zajedno s Turhanom, Hizirom, Memi bin Jahjom i Ali bin Hasanom, držao baštinu zvanu Stepan (Katić, 2010). Dakle, bez obzira na uporabu osobnoga imena Bektaš, ni iz ovako priopćenih podataka ne možemo pouzdano zaključiti da je u Bioči bilo derviša početkom osmoga desteljeća XVI. stoljeća. Također, bez obzira na mogućnost naseljavanja u određenom mjestu, po sultanovoj dozvoli (Handžić, 1981), ne može se tvrditi da je u Bioči u spomenutom periodu postojala derviška zavija. Ovu je konstataciju moguće izreći i zbog toga što u dostupnim defterima nema pisanih tragova o derviškom redu, zikru ili derviškoj sedžeri i silsili koja se odnosi na neprekidni lanac nosioca i nastavljača derviškoga reda-tarikata. To je i sasvim razumljivo ako se u obzir uzme činjenica da se zapis o prvom konvertitu u Bihoru javlja tek 1485. godine, dakle punih 30 godina nakon pada toga područja pod osmansku vlast.

Uzimajući u obzir porast broja muslimanskoga stanovništva u Bihoru nakon 1485. godine, moguće je zapaziti da je on bio, takoreći, skroman, što implicira na zaključak da nije bilo organiziranoga djelovanja u tom pogledu, odnosno da to jasno potvrđuje i odsustnost derviša. Napomenimo, u tom kontekstu, da je iole značajnija tekija morala imati dvadeset do dvadeset pet derviša koji su bili bezuvjetno pokorni svome šejhu (Kisling, 1981). Prisutnost jedne tako organizirane tekije i njezinih derviša svakako je moralo dati i drugačiju demografsku sliku na području Bihora. Primjera radi, na cjelokupnoj teritoriji Bihora sredinom XVII. stoljeća bilo je nešto više od tisuću stanovnika koji su u vjerskom pogledu pripadali islamu, što jasno pokazuje da su u periodu od 195 godina prisutnosti osmanske vlasti, napori uleme u pogledu širenja islama, ostali skromni (Zirojević, 2002). Istovremeno, umjeren porast stanovništva koje je pripadalo islamu ukazuje i na to zašto derviša nemamo u službenim dokumentima, odnosno na činjenicu da je njihov intenzivniji rad na području Bihora mogao uslijediti tek u drugoj polovici XVII. stoljeća, kada se i broj stanovnika islamske religije u tom području povećao. Utjecaj beктаšija postao je izrazit upravo od sredine XVII. stoljeća jer je tada u raznim krajevima osmanske države podignut veći broj beктаšijskih tekija (Inaldžik, 1974). Uzmemo li u obzir i činjenicu da su nakon Bečkog rata (1683. - 1699.) uslijedile opsežne migracije i da se tada na području bosanskog ejaleta naselilo oko 200 000 stanovnika (Kožar, 2007), od kojih i jedan broj u Bihoru, sasvim je razumljivo da je među novopridošlim bilo i derviša koji su svojom nazočnošću znatno pojačali redove onih koji su do tada bili usamljeni u svojem tesavvufu (Glassé, 2006).

Nesumnjivo je da su derviši bila znatna snaga na koju je osmanska država mogla računati u brojnim i različitim situacijama. Kao dokaz za to može poslužiti podatak koji govori o slanju jedne grupe derviša u Bosanski ejalet početkom XVIII. stoljeća po sultanovom naređenju, sa zadatkom da kod tamošnjega stanovništva razviju i učvrste borbeni moral koji je bio nužan u obrani ugroženih granica (Sućeska, 1965; Pelidija, 1979). To je bio i važan povijesni trenutak za kadiluk Bihor.

Da su derviši zaista djelovali u Bioči u prvoj polovini XVIII. stoljeća, može se saznati iz jednoga osmanskog dokumenta koji se u ovom radu po prvi put predstavlja znanstvenoj javnosti, u kome se navodi da je na upražnjeno („mahlul“ – autor) mjesto vaiza, u sultan

Sulejman Han džamiji u Bioči, 1734. godine postavljen izvjesni „šejh Omer“, kome se zarada za obavljene poslove imala isplaćivati od iznosa podgoričke džizije. (BOA, Ali Emiri Sultan Mahmud I (AE. SMHD. I.), 91, 6214, 18. Muharrem 1147. – 20. jun 1734. god.) Od spomenutoga vremena derviši su svojim djelovanjem uspjeli u Bioči i okolini pridobiti pristalice, odnosno muhibe, jer se puno pripadništvo beктаšijskom redu moglo steći tek posvećenjem u derviša (Inaldžik, 1974). Taj obred obavljao se tako što je iskušniku davana hirka (tur. *hırka*), tj. odjeća koja je simbolizirala siromaštvo i odricanje od svijeta (Anavati, 1981). Radilo se o jednodijelnom vunenom ogrtaču koji je sprijeda bio otvoren i čiji su rukavi bili široki. Osoba koja je namjeravala ući u beктаšijski tarikat (*talib*) bila je dužna tijekom ceremonije izgovoriti i određene riječi, koje su zapravo bile uzvišeni pozdrav prosvjeteljenima u duhu šerijata, vođama tarikata, savršenima u maʿrifetu (spoznaji) i sultanima koji su vjerovali u istinu (Izeti, 2008).

Oslanjajući se na tekst Kurʿana, derviši su koristili sve prilike da stanovništvu u svojem okruženju ukažu na prolaznost života i na činjenicu da svaki novi dan približava smrti, pa ih je ta okolnost u očima stanovnika Bihora uzdizala u rang havadža, odnosno uvaženih i učenih ljudi. Tom titulom oni su odvajani od onih koji nisu „bili učeni“, odnosno obrazovani. Osobe s titulom „havadže“ susreću se i u drugim krajevima u isto vrijeme kada i u Bihoru, pa povijesni izvori tako bilježe Džamiri Havadžu koji je krajem XV. stoljeća sagradio jednu džamiju u Podgorici (kasnije nazvana Starodoganjska – autor) i jednu tekiju u njezinoj blizini (Agović, 2001). Poznati havdže u pljevaljskom kadiluku bio je Sulejman B. Ejjub Havdže, koji je djelovao sredinom XVIII. stoljeća kao vješt kaligraf, iza koga su ostale dvije prepisane Medžmue - Zbornik od više traktata tesavvufskoga sadržaja (Agović, 2001).

Prema kazivanju mještana Bioče, u ovom je mjestu „nekada davno“ djelovao Hasan Havdže, a nakon njega Ibrahim Havdže. Svojim predanim radom Havadže su znatno doprinijeli širenju islamske misli i uopće islamskoga vjerskog učenja u Bihoru. Ono što je mnoge stanovnike Bihora privlačilo da postanu prijatelji beктаšijskoga tarikata, bila je naglašena solidarnost među njegovim pristalicama. Naime, ako bi bilo koji vjernik zapao u neku nevolju, *baba* bi od članova zajednice prikupljao pomoć za njega (Inaldžik, 1974). Drugi važan motiv za prilazak beктаšijama bio je njihov tolerantan odnos prema drugim vjerama i trpeljiv stav prema mnogim stvarima i pojavama (Inaldžik, 1974). Beктаšije su kao pristalice heterodoksije lakše apsorbirali određene različitosti između kršćanskoga i islamskoga učenja, što je također utjecalo na njihovo lakše djelovanje. Bitan utjecaj za njihovo brojno uvećanje imala je i činjenica da su bili sudionici u mnogim bunama protiv ugnjetavanja i iskorištavanja (Mušović, 1993).

Značajnu ulogu u učvršćivanju dervištva u Bihoru imao je i Ahmed Gurbi koji je, najvjerojatnije, rođen u Novom Pazaru krajem XVII. stoljeća (Škrijelj, 2014a; Škrijelj, 2014b). On je pripadao beктаšijama i nakšibendijama (Mušović, 1993; Škrijelj, 2014a). Njegov doprinos osobito je bio očit u širenju poetskoga stvaralaštva (radilo se o divanskoj književnosti – autor), na koje su se ugledali i derviši iz okruženja. Upravo u periodu prve polovine XVIII. stoljeća, preciznije u vremenu od 1718. do 1730.

godine, koje je turski pjesnik Jahja Kemal nazvao „*periodom lala*“ („*lale devri*“), pod utjecajem pjesničkoga stvaralaštva Ahmeda Gurbija začeo se i tesavvuvska književnost na tlu Bihora, posebno u Bijelom Polju kao njegovom glavnom gradskom središtu (Mušović, 1993). Najizrazitiji predstavnici te poezije s područja o kome govorimo, bili su upravo pripadnici derviških redova, a njihova imena su Ahmed Hatem Bjelopoljak, nakšibendijski šejh i Šehdi Osman Kadić Bjelopoljak (Šabanović, 1973; Kujović, 2006; Fehratović, 2014). Na žalost, s ruralnoga prostora Bihora još uvijek sa sigurnošću nije imenom identificiran ni jedan predstavnik tesavvuvske poezije, iako narodno predanje spominje „nekog Hamzu“ kao osobu koja se bavila književnim stvaralaštvom te vrste. Njegovo ime uspjeli smo saznati tijekom terenskih istraživanja provedenih u ljeto 2015. godine). Jedan od faktora koji doprinosi teškoj identifikaciji stvaralaca koji su se bavili tesavvuvskom književnošću svakako je i to što su oni pisali pod pseudonimima.

Tesavvuvska književnost koju su stvarali pripadnici derviških redova bit će izvanredan temelj i za nastanak alhamijado književnosti, koja će u mula Jusufu Rušoviću, za koga se zna da je umro u Bijelom Polju 1835. godine i Ibrahimu Pačarizu iz Bioče, naći svoje originalne predstavnike (Bejtić, 1976). Tesavvuvska je književnost bila i temelj snažnoga lirskog izraza koji će se javiti u Bihoru nakon Biočakova vremena.

Djelovanje derviša u Bihoru tijekom XVIII. i prvih godina XIX. stoljeća, uglavnom se veže za prosvjetiteljsku djelatnost koju su biočki derviši razvijali među stanovnicima Bioče i okolnih mjesta. Iz sačuvanoga narodnog predanja, koje je ovjekovječilo prisutnost derviša u Bioči (Šabotić, 2016a), može se saznati i o njihovoj pomoći koju su pružali putnicima i trgovcima koji su prolazili kroz to mjesto, jer je Bioča bila poznata kao važno raskrižje puteva, kako u sustavu lokalnih putnih komunikacija, tako i na širem nivou. Očuvana pećina, koju mještani Bioče i danas nazivaju *Derviška pećina*, tj. njezina unutrašnjost, kao materijalni ostatak prošlosti, svjedoči o njihovim četrdesetodnevničkim (ar. *erbain* – četrdeset, misli se na 40-dnevno osamljivanje - autor), osamljivanjima, tj. o *havletu*, tijekom kojeg je konzumacija hrane i vode svedena na minimum. Derviško osamljivanje, koje je upražnjavano kao obred, provodilo se uz vođenje računa o *samtu*, tj. šutnji (ar. *samt* – u singularu znači šutnja- autor), koje je bilo nužno radi uspješne meditacije. Svakako, šutnja je bila jedan od važnijih elemenata sufijске prakse. Ono se dvojako tumačilo – doslovno u smislu da čovjek treba naučiti vladati svojim jezikom, i metafizički, u smislu da srce treba naučiti šuteći primati sve što Bog odluči (Arberi, 1981). Uz obvezne, derviši su u svojem djelovanju obavljali i mnoge druge radnje i obrede kao što su blagoslivljanje novorođenčadi, spravljanje lijekova od trava, pisanje zapisa, davanje savjeta, mukabela (derviško pobožno učenje) i sl. To su bili i glavni razlozi zbog kojih su mnogi od njih proglašeni za tzv. „dobre ljude“, o kojima se i danas govori među stanovnicima Bihora (Mušović, 1993).

Slika 3.

Kao mistici derviši su ipak najznačajniji trag ostavili u širenju islama. Na temelju mističnoga iskustva i refleksije koja ga je pratila, derviši su poučavali da je poništavanje

vlastite egzistencije jedan od uvjeta za približavanje Bogu, odnosno da će za one koji mu se približe, Bog učiniti i nešto više od davanja dženetskih (rajskih) radosti. Uvjet da bi se običan smrtnik približio Uzvišenom, bio je da se oslobodi posjeda, odnosno da sebe dovede u stanje fakra, odnosno nemaštine (u kolokvijalnom se govoru za pobožnu braću, često neispravno upotrebljava naziv – *fakir/i* – autor), koji susrećemo i kod pjesnika Biočaka (Bejtić, 1976). Upravo je zato njihovo učenje i bilo blisko siromašnim slojevima, koji su ga brže i radije prihvaćali od ortodoksnih učenja.

Svakodnevna sufijska praksa ostavila je na tlu Bihora vidljive tragove u leksiku, svakodnevnom govoru i osobnim imenima, posebno među stanovništvom islamske religije, što se sve skupa može smatrati vrlo važnim dokazom derviške prisutnosti na području o kome je ovdje riječ. Kada su u pitanju osobna muška i ženska imena, dovoljno je samo kao primjer navesti da je iz derviškoga pojma *abid*, kojim je označavan pobožni čovjek, izvedeno osobno muško ime Abid (u ženskoj varijanti Abida – autor), zatim da su iz naziva *zahid*, kojim su označavani oni koji su se uzdržavali od zemaljskih uživanja, također izvedena osobna imena Zahid i Zahida (Škaljić, 1985). Iz pojma *zuhd*, kojim se označavalo uzdržavanje, čak i od onoga što je vjerski bilo dozvoljeno, izvedeno je osobno ime Zuhdija (Arberi, 1981). Također frekventno osobno ime koje se pojavljuje u ovom podneblju, među oba spola, jest i ime Derviš-Derviša. Sva navedena imena i danas su prisutna na području Bihora, naravno među osobama islamske religije starije i srednje starosne dobi.

U području govora muslimanskoga stanovništva Bihora može se konstatirati da su i danas u uporabi brojni izrazi koje su koristili derviši kao npr. hal, vara, hauf, sidk itd. Svi navedeni izrazi, uzeti kao orijentalizmi, čine govor Bihora bogatijim i posebnim.

Utjecaj beктаšija na obrazovanje i obrazovne prilike u Bihoru

S uspostavljanjem osmanske vlasti na području Bihora dogodile su se brojne promjene i na području obrazovanja, koje se počelo razvijati po uzoru na već postojeće modele u islamskom svijetu. Značajan zamah tom procesu, pored ostalih, dali su i derviši. Ipak, prije njihova neposrednoga djelovanja bilo je nužno uspostaviti čvrstu vlast, a zatim poraditi na osnivanju naselja i pridobijanju stanovništva da primi islamsko učenje. Sve su to bili preduvjeti za organiziranje odgojno-obrazovnoga sustava. U tom kontekstu povijesni dokumenti govore da je Bioča u XVI. stoljeću već zadobila obrise kasabe, što je imalo izuzetnu važnost za njezin dalji društveni razvoj (ICG, 1975, 3/1). U jednom dijelu ovoga naselja za potrebe stanovanja administrativnih činovnika izgrađen je potpuno novi dio koji se nazivao Yenice. Taj dio današnje Bioče naziva se Zenice i do nas je, kao što se može zaključiti, došao u izmijenjenom obliku (Đinđić, Teodosijević, Tanasković, 1997).

Derviši su imali veliku ulogu u misionarenju (*da'va*), pa su se, povijeso gledano, obično kretali zajedno s vojskom i često bili prve osobe koje su uspostavljale kontakt s domorodnim stanovništvom. Prisutnost beктаšija na području Bihora bilo je usko povezano s činjenicom da se radilo o prizatom redu čije je djelovanje bilo javno

(Inaldžik, 1974). Ta okolnost omogućavala im je potporu aktualne vlasti i janičarskih časnika koji su služili u utvrđenom Bihor-gradu i njegovom podgrađu, zajedno s vojnicima. Kako je Bioča bila i raskrižje puteva koji su vodili dolinama Lima i Lješnice, to je dervišima pogodovalo da budu u češćim kontaktima s trgovcima, putnicima i drugim namjernicima koji su koristili ove prirodne prometnice. Pružajući mnogima od njih utočište, derviši su zapravo bivali na izvorištu raznih informacija, koje su im mogle biti od koristi.

Privlačenje mladeži i rad s njima je bio važan dio misionarske uloge pripadnika derviških redova. U tekijama, kao glavnim mjestima njihova okupljanja, moglo se pristupiti organiziranju zikra i drugih oblika poučavanja, na način koji je bio sukladan njihovim uvjerenjima. Polazeći od načela da je najbolja milostinja najpotpunije dobročinstvo koje ne poznaje vrijeme, a pritom ne nestaje, derviši su svoju trajnu milostinju, između ostaloga, pronalazili i u čestitom odgoju mladoga naraštaja (Gazi Husrev begova biblioteka (GHB), rukopis br. 172). U tom duhu pristupalo se formiranju specifičnih odgojno-obrazovnih institucija koje su bile poznate pod imenom *dāarul-ilm* (kuća znanja) ili *dāarul-hikme* (kuća mudrosti) (Hiti, 1973). S obzirom na prve pisane dokumente koji nas obavještavaju o sigurnoj prisutnosti derviša u Bihoru, može se zasigurno zaključiti da su oni u Bioči zatekli izgrađenu džamiju, ali da su se i sami ubrzo uključili u opismenjavanje djece učeći ih umijeću pisanja arapskim pismom (Šamić, 1987).

Oko polovice XVIII. stoljeća derviši su u Bioči izgradili tekiju, koja je u svojem sastavu imala dvije kuće, odnosno dva dijela - jedan je služio za tekiju, a drugi dio je imao humanitarnu funkciju, tj. služio je za prijem putnika. Na taj način mogli su nezavisnije djelovati od službene uleme. Polazeći od načela da je jedan od osnovnih ciljeva misticizma približavanje Bogu, derviši su nastojali da onima koji su odlučili prihvatiti takve upute, taj put koji se naziva *tarīq* (pl. turūq), učine što jednostavnijim. U tom smislu tek prispjelima za pouku, trebalo je pružiti i prenijeti određeno znanje (Vukomanović, 2008). Upravo zbog navedenoga, bektashijska tekija u Bioči imala je ulogu kulturne institucije u kojoj se ponajprije njegovao poseban osjećaj za učenje arapskoga i perzijskoga jezika i književnosti, a zatim vodilo računa o čitanju Kur'ana, o pravilima recitiranja Kur'ana, o stjecanju osnovnih znanja iz šerijatskoga prava, o znanjima iz islamske tradicije i sl. (Hasanović, 2008).

Vjerske pouke mladeži od strane derviša u Bioči, koje su se obavljale u tekiji, o čijoj prisutnosti dovoljno govori istoimenu toponim, istina u neznatno izmijenjenom obliku - Tećija, koji smo zabilježili tijekom terenskih istraživanja, a kojim se danas označava jedan dio toga naselja i koji istovremeno čuva uspomenu na prošlost Bioče, imale su javan karakter. Iako su derviši bektashijskoga reda bili usko povezani s vojnicima, oni se, poput derviša u razvijenijim sredinama, u Bioči, u smislu svojih poučavanja, nisu mogli koncentrirati oko misli i smjernica znanstvenika koji je imao posebanu metodu u usmjeravanju učenika na usavršavanje znanja i prakse, iz jednostavnoga razloga što se radilo o vrlo maloj zajednici u kojoj je bilo svega nekoliko derviša, koji su za umijeće prenošenja znanja morali koristiti stečeno iskustvo i prakticirati vlastite vještine.

Jedno od glavnih izvorišta znanja derviša, iz koga su izvodili pogled na zbilju, bila je sveta knjiga Kur'an, premda su osim nje, veliku ulogu imali hadisi (Božović i Simić, 2003) i iskustvo sufijskih učitelja i mudraca (Chittick, 2011). Bektašije su kao mnogo slobodniji od ostalih tzv. ortodoksnih derviških bratstava, Kur'an tumačili u duhu narodnoga islama, s ciljem da privuku što veći broj pristalica i samim tim ne izazivaju otpor u sredinama u kojima su djelovali (Šamić, 1987). Upravo zbog slobodnijega stava, njihov uspjeh među stanovnicima Bihora bio je zapažen. Na ruku im je išla i okolnost da pored njih nije bilo pripadnika drugih derviških redova koji bi im činili konkurenciju (Šamić, 1987). Promatrano iz jednog širega aspekta, beктаšije su islam doživljavali kao religiju koja ljude poučava o tome kako razumjeti svijet i sebe samoga (Chittick, 2011). Prema njihovom razumijevanju biti čovjekom značilo je posjedovati stupanj slobode, a birati značilo je staviti sebe u položaj obvezne odgovornosti za načinjene izbore (Chittick, 2011). Veliku pažnju derviši su poklanjali razvijanju navika kod djece, smisla za etiku i estetiku.

Izvođenje nastave u tekiji bilo je organizirano tako da su muridi (učenici), zajedno sa svojim učiteljem, sjedili u krugu – tzv. halka. Nakon izlaganja učitelja, muridi su bili obvezni odgovarati na njegova pitanja, koja su, u suštini, bila reproduktivnoga karaktera i nisu dozvoljavala razvoj kreativnoga mišljenja. Vjerska je pouka (*ilmuddin*) u tom periodu funkcionirala po principu da su polaznici muškarci imali prednost nad ženskom djecom. Značajna pažnja posvećivana je pouci o higijeni jer oni koji su željeli biti derviši, tj. željeli konstantnu bliskost s Bogom, morali su težiti tome da budu čisti. Derviši su svoje muride uvodili i u nauk koji su nazivali *ilmi-batin* (Đinđić, 2014).

Pored toga što su utjecali na obrazovanje mladoga naraštaja iz Bioče i okolnih naselja, beктаški derviši u svojoj tekiji, takoreći, organizirali i prvu biblioteku, o kojoj, na žalost, nemamo sačuvanih pisanih tragova. Značajan utjecaj, koji se tiče i ukupnih obrazovnih prilika i sustava uopće, derviši su ostvarili kroz glazbu i upotrebu glazbenih instrumenata kao što su naj (puhački instrument pravljen od trske, s devet prstenova i sedam rupa), def, tarabuk i dr.

Ulogu obrazovne institucije tekija u Bioči držala je usporedno s onom koju je imala džamija sultana Sulejmana hana, ali ne zadugo. Razlog posustajanja derviša i tekije nije ležao u lošem poučavanju, već u tome što je država od kraja XVIII. stoljeća počela posvećivati veću i ozbiljniju pažnju razvoju školskoga sustava u kome su derviši ostali po strani. Nakon koraka koje su poduzele središnje vlasti, ulogu nosioca obrazovanja preuzet će džamija u Bioči, zbog čega će se uloga tekije svesti samo na okupljanje i duhovni odgoj derviša i obavljanje njihovih obrednih ceremonija.

Djelovanjem derviša i alima u Bihoru stvaran je obrazovani sloj stanovništva koji će baštiniti tekovine orijentalno-islamske civilizacije.

Ukidanje beктаškoga tarikata

Kada je 15. lipnja 1826. godine došlo do nemira janičara u Carigradu i iznošenja kazana u znak pobune, bilo je sasvim jasno da je to kraj i za beктаšije kao njihove

duhovne ideologe (HODiC, 2004). Na osnovi fetve şeyh-ül-islama Kadizade Mehmed Tahir efendije, sultan je dva dana kasnije raspustio janičarski red, likvidirajući tako najjače protivnike koji su mu stajali na putu provođenja reformi (Matuz, 1992; Izeti, 2008). Situacija koja je bila prisutna u prijestonici, bila je gotovo identična i u svim drugim krajevima osmanske države, što je značilo da je cjelokupan događaj bio praćen brojnim ubojstvima, neredima i panikom (Ortayli, 1997). Takvo je stanje bilo i u Bioču u kojoj su bektašije imali svoju zaviju. Bihorski kadija je, po naređenju Porte, odmah po prispijeću odluke o ukidanju janičara, krenuo u njezino provođenje, starajući se i o konfisciranju bektašijske zavije (Ortayli, 1997). Veliku inicijativu u provođenju odluka Porte, pokazivali su i nakšibendije koji su aktivno sudjelovali u ovom procesu (Ortayli, 1997). Pripadnici ovoga reda došli su iz Skadra u Bihor kako bi ondje ojačali ranije stečene pozicije i stekli uporište za novo djelovanje svojega tarikata. Njihovim dolaskom u Bioču uslijedila su lokalna razračunavanja, bježanje pojedinaca u planinske krajeve, kao i progoni onih za koje se smatralo da su najokorjeliji protivnici proklamiranih reformi, a s ciljem da bi oni u surgunu (progonstvu – autor), „ispravili“ svoja uvjerenja (Efendi, 1243). Iako im je to teško padalo, stanovnici Bioče i drugih bihorskih sela morali su se pomiriti s novim mjerama i naređenjima koja su stizala iz Carigrada. Ipak, koliko god da su se morali pokoravati željama i zahtjevima središnje vlasti, Bihorci prema nakšibendijama nisu pokazivali naklonost.

Na području Bihora bektašije su se nakon ukidanja tarikata našli u vrlo teškom položaju. Zabrana djelovanja od strane vlasti na jednoj i česti napadi Vasojevića na Bioču i okolna sela, s druge strane, praktično su ih ostavili bez zaštite sekkbana, koji su u utvrđenju Bihor, naslijedili vjerne zaštitnike bektašija - janičare. To je pojedine biočke derviše svakako primoravalo da potraže sigurnije utočište, dok se jedan dio odrekao dervišstva i predao životu koji je vodilo seosko stanovništvo. Jedini sigurni argument za ovakvu tvrdnju su do sada očuvana prezimena potomaka nekadašnjih derviša, a to su: Bektašević, Šehović, Babačić, Dervišević, Čelebić i Ramdedović. Sva ova prezimena i danas su zastupljena na području koje blisko gravitira Bioči koja je bila središte derviškoga djelovanja u Bihoru, mada se prezime Dedović susreće i na području Vasojevića (Vešović, 1998). Sadašnja staništa ovih prezimena jasno ukazuju na činjenicu koliko su se, pod raznim vrstama pritisaka, morali udaljiti od Bioče oni koji su se odricali derviškoga načina života i dervišluka. Havadže Salih, derviš koji je doživio ukidanje svojega tarikata tada je prihvatio imamsku službu u džamiji u Petnjici, spašavajući tako vlastiti život. Imamsku službu u petnjičkoj džamiji za dugi niz godina pripadalo je uglednim članovima iz bratstva Havadže, odnosno Hodžić, koje su dobili prema novoj službi koju su obavljali (Agović, 2001). Da su Havadže (Hodžići) bili izuzetni alimi i da su prije prihvaćanja imamskoga položaja bili u derviškim redovima, svjedok je i turbe u Paljuhu blizu Petnjice, u kojem su pokopani Salih i Mehmed (Agović, 2015).

Period u kome su bektašije uopće, pa i u Bihoru, morali živjeti pod promijenjenim okolnostima u odnosu na vrijeme prije 1826. godine, potrajao je do 1852. godine kada

je jednim dekretom ponovo bila uspostavljena služba poglavara beктаšijske tekije u Carigradu (BOA, Irade, Meclis-i Vala (İ.MVL), № 15932, № 15825). To je istovremeno omogućilo i stvaranje popustljivijih uvjeta za djelovanje beктаšija u drugim sredinama. Zaslugu za stvaranje takve klime imao je prije svega sultan Abdulmedžid I. Gazi, jer je tih godina intenzivirao rad na provođenju reformi poznatih pod imenom Tanzimat. Zasluga je svakako pripadala i samim beктаšijama koji su početkom druge polovine XIX. stoljeća napisali veliki broj rasprava objavljujući članke o vjeri, ceremonijama i ritualima. U stvaranju takve atmosfere posebnu pažnju javnosti privlačili su njihovi članci o humoru među beктаšijama (Ortayli, 1997). Već 1854. godine država je odlučila da mnoge tarikate, a među njima i beктаšije, učini zavisnim kroz davanje određene financijske pomoći (Ortayli, 1997). Ova vrsta pomoći bila je usmjerena i prema medresama s istom namjerom (Ortayli, 1997).

Slika. 4.

Uspostavljanjem Skupštine šejhova (*Meclis-i Meşayih*) u Osmanskom Carstvu 1863. godine, stvoreni su uvjeti za mnogo jaču kontrolu tarikata od strane države. U to vrijeme beктаšije iz Bihora su se već nalazili u novopodignutim Beranama (1862) i Bijelom Polju, a nije isključena mogućnost da je jedan broj emigrirao prema Skadru, gdje je utjecaj beктаšija bio veoma jak.

Sa svim navedenim događajima i procesima, utjecaj i prisutnost derviša u Bihoru ipak nije prestalo. Školovanjem Bihoraca na strani, prije svega u Đakovici, mnogi su bihorski mladići došli u kontakt sa sufijskim učenjima, koja su po svojem povratku donosili u Bihor, odnosno svoje najbliže okruženje. Na taj način među njima je bilo rifajija, halvetija i melamija. Jedan od posljednjih bihorskih derviša jest Hajrulah Abdurahmanović koji je pripadao melamijskom tarikat (Gaši, 2010; Rastoder i Šabotić, 2016; Šabotić, 2018b).

Zaključak

Do pojave derviša i derviških učenja došlo je ubrzo nakon smrti Poslanika Muhammeda, tako da se vremenom pojavilo više derviških redova ili tarikata. Radi širenja svojega učenja, pripadnici derviških redova su i prije osmanskih osvajanja krenuli prema Balkanu i srednjoj Europi. Njihova učenja imala su veliku ulogu i važnost u širenju i prihvaćanju islama u krajevima gdje su djelovali.

Derviško učenje beктаšija je s područja današnjega Kosova i Albanije došlo do Bihora, područja u današnjem sjeveroistočnom dijelu Crne Gore. Prvi dodir stanovnika Bihora s dervišima dogodio se, najvjerojatnije, samim padom utvrđenoga Bihor-grada pod osmansku vlast, ali je on bio kratkoga trajanja. Znatno duža nazočnost derviša u Bihoru uslijedila je jačanjem beктаšijskoga tarikata krajem XVII. stoljeća, da bi tijekom narednoga perioda derviši u Bihoru bili znatno utemeljeniji.

O prisutnosti beктаšija u Bihoru sačuvana je jedna nadahnuta legenda, dok spomenici materijalne kulture kao što su Derviška pećina u Bioći, turbe u Paljuhu

i nišani na više mezarja u bihorskim selima, potvrđuju njihovo vjersko djelovanje. Veliku ulogu derviši bektashijske pokazuju i na području obrazovanja i odgoja mladih. Njihov je utjecaj bio vidljiv u neposrednom vjerskom poučavanju koje su pružali svojim učenicima – muridima, tako da su preko njih utjecali na stvaranje čitavoga jednog sloja obrazovanih koji su mogli stvarati na orijentalnim jezicima, baštiniti islamsko-orijentalne vrijednosti, baviti se prepisivačkom djelatnošću, književnošću i sporazumijevati s drugima u sredinama kamo ih je vodila životna staza. Uz pomoć uleme i drugih subjekata ondašnjega osmanskoga sustava, derviši su doprinijeli davanju oblika, formi i sadržaja ukupnoga obrazovanja i odgoja mladih naraštaja.

Nakon ukidanja bektashijskoga i drugih derviških redova 1826. godine, došlo je do zamiranja dervišanstva na području Bihora. Posljednji bihorski derviš Hajrullah Abdurahmanović pripadao je tarikatu melamija, ali se nakon završetka školovanja u Istanbulu, nije vraćao u rodni kraj, već se nastanio u Bosni.

Derviši su u Bihoru stvarali i tzv. tesavvufsku poeziju koja se odlikovala mistikom i lirskim motivima i koja je bila preteča alhamijado književnosti.